

O Bogorodici u molitvi i propovijedi

Živković, Ruža

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:397091>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Pedagogije

Studentica: Ruža Živković

O Bogorodici u molitvi i propovijedi

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Zlata Šundalić

Osijek, 2016.

SAŽETAK

U diplomskom radu naslovljenom "O Bogorodici u molitvi i propovijedi" središnji su predmet bavljenja jedan molitvenik i jedna zbirka propovijedi unutar kojih se istražuje lik Bogorodice. Riječ je o molitveniku "Putovanje duhovno" (1769.) Emerika Pavića i o sedam propovijedi Antuna Papušlića naslovljenih "Dužna slava sinovskoga bogoljupstva..." (1751.). U uvodnom je dijelu obrađeno razdoblje prosvjetiteljstva budući da su oba djela nastala u 18. stoljeću kada u hrvatskoj književnosti prevladava poetika prosvjetiteljstva. Zatim slijedi prikaz života i rada obaju autora te glavne odrednice molitvenika „Putovanje duhovno” i Papušličevih propovijedi. U središnjem dijelu rada istražuje se lik Bogorodice kroz molitve u molitveniku „Putovanje duhovno” te propovijedi napisane za posebne Marijanske blagdane kroz liturgijsku godinu. Cilj je ovog rada istražiti pojavnost Marije (Bogorodice, Dvice, Kraljice) u molitveniku i u propovijedima, njezinu funkcionalnu uklopljenost te sličnosti i razlike određene žanrovskom profiliranošću teksta.

Ključne riječi: Bogorodica, 18. stoljeće, Emerik Pavić, molitva, Antun Papušlić, propovijed

SADRŽAJ

1. Uvod -----	4
2. Hrvatska književnost 18. stoljeća -----	5
3. Bio-bibliografija Emerika Pavića i Antuna Papušlića -----	10
4. O molitveniku <i>Putovanje duhovno</i> Emerika Pavića -----	14
5. O sedam propovijedi Antuna Papušlića -----	16
6. Bogorodica u molitvi i propovijedi -----	19
6. 1. <i>Marija</i> kao <i>Djevica (Divica)</i> u molitvi i propovijedi	
6. 2. <i>Marija</i> kao <i>Blažena ili Priblažena Divica Marija</i> u molitvi i propovijedi	
6. 3. <i>Marija</i> kao <i>Svetica</i> u molitvi i propovijedi	
6. 4. <i>Marija</i> kao <i>Majka</i> u molitvi i propovijedi	
6. 5. <i>Marija</i> kao <i>Gospa</i> u molitvi i propovijedi	
6. 6. <i>Marija</i> kao <i>Kraljica</i> u molitvi i propovijedi	
6. 7. <i>Marija</i> bez titula u molitvi i propovijedi	
6. 8. Drugi nazivi za <i>Mariju</i> u molitvi i propovijedi	
6. Zaključak -----	41
7. Popis izvora i literatura-----	43

1. UVOD

Cilj je ovog rada istražiti pojavne oblike lika Bogorodice u molitvama i propovijedima dvaju slavonskih franjevačkih pisaca 18. stoljeća. U središnjem se dijelu rada opisuju pojavnosti Bogorodice kroz molitve, litanije i pjesme u molitveniku *Putovanje duhovno* fra Emerika Pavića te kroz sedam propovijedi jednog od zaboravljenih slavonskih pisaca, također franjevca, Antuna Papušlića. Njegovih sedam propovijedi posebno su pisane za marijanske blagdane kroz liturgijsku godinu zbog čega je nazočnost *Blažene Djevice Marije* u njima izrazito brojna.

U uvodnom je dijelu rada prikazana hrvatska književnost 18. stoljeća jer su oba predloška (molitvenik i propovijedi) nastala u 18. stoljeću. To stoljeće hrvatske književnosti karakterizira raspršenost i podijeljenost na četiri regije, a svaka ima posebne značajke. Posebna je pozornost posvećena slavonskoj književnosti 18. stoljeća jer, kao što je već rečeno, oba pisca žive i stvaraju u Slavoniji toga vremena. Potom rad donosi bio-bibliografije oba autora te opće značajke molitvenika i propovijedi 18. stoljeća. U radu se zatim istražuju pojavnosti lika Bogorodice kroz molitve i propovijedi.

U zaključnom se dijelu rada donose spoznaje do kojih se došlo provedenim istraživanjem. Dobiveni se rezultati uspoređuju s podacima iz dostupne literature, a na temu motiva Bogorodice u nabožnoj književnosti 18. stoljeća.

2. HRVATSKA KNJIŽEVNOST 18. STOLJEĆA

U 18. stoljeću u hrvatskoj se književnosti javlja razdoblje prosvjetiteljstva. To je razdoblje koje kako u europskoj tako i u hrvatskoj književnosti želi ljude poučiti i iz mraka neznanja izvesti u svjetlo znanja. Književnost 18. stoljeća u Hrvatskoj ponajprije karakterizira podijeljenost na četiri regije, a to su: „Dubrovnik, Dalmacija, Banska hrvatska (kajkavski književni krug) i Slavonija.” Svaka je regija imala određene karakteristike koje su je izdvajale od drugih. Iako su regije usko vezane uz zemljopisni položaj na kojem se nalaze, razlike su vidljive i na polju književnosti. I dok je prijašnjih godina književnost cvjetala na području Dalmacije i Dubrovnika sada se književnost seli na sjever Hrvatske i Slavoniju, a razlike u književnosti postaju uočljive više nego ikada. Sljedeće riječi Rafe Bogišića najbolje opisuju stanje koje u 18. stoljeću vlada našom domovinom. „Prosvjetiteljstvo se u Hrvatskoj zaustavlja i zadržava na želji i namjeri da narod pouči i prosvijetli u svakodnevnom životu. Da ga civilizira u kući i oko kuće, u stanu, na radu, u ponašanju i odijevanju, da ga opismeni, da mu približi knjigu i nauk. Da ga pokrene iz mrtvila neznanja i neprosvijetljenosti u kojem se zbog duge ratničke prošlosti već stoljećima nalazio.” (Bogišić, 1974: 314)

Sve do druge polovice 18. stoljeća u **Dubrovniku** je najrazvijenija bila književnost naših prostora. U drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do opadanja književnog rada u Dubrovniku. Nekoliko stoljeća prije otkrivena je Amerika pa Sredozemlje više nije toliko važno za trgovinu i pomorstvo, pa tako i Dubrovnik, koji je živio od trgovine, počinje slabiti. Tada se na području Dubrovnika javljaju nova obilježja književnog rada, ali nema onog bogatstva koje je posjedovao u 16. stoljeću. (Vodnik, 1913: 302) Uz to što im trgovina opada, 1667. godine Dubrovnik pogađa veliki potres i sve snage građani ulažu u obnovu grada, a malo je onih koji se posvećuju književnom radu. Nikolica Bunić i Bartol Betera spjevali su svatko po jednu pjesmu o trešnji, a Jakov Palmotić Dionorić piše djelo *Dubrovnik obnovljen* povodeći se za *Osmanom* Ivana Gundulića. (Vodnik, 1913: 302)

Iako je predstavnika književnosti u Dubrovniku manje nego u prijašnjim razdobljima, ipak su ostali zapaženi neki autori. Među njima se najviše ističu Vlaho Stulić, Đuro Hidža, Antun Ferdinand Putica. (Bogišić, 1974: 323-419) Uz to u Dubrovniku postoji posebna struja autora

koji ne pišu na narodnom nego na latinskom jeziku. Latinski je jezik u 18. stoljeću u kulturnoj sferi uporabe doživio široku primjenu. Na njemu su napisana brojna djela visoke kvalitete i neupitnog značaja. (Bogišić, 1996: 9) Književnike koji pišu latinskim jezikom nazivamo latinistima. Neki od njih, prema Vodnikovoj *Povijesti*, su: „Ruđer Bošković (*Elementa materiae napram današnjoj atomistici*), Benedikt Stay (u stihovima raspravljao o Descartesovoj filozofiji), Junije Resti (pisao je satire, a zbirka poezije izdana mu je nakon smrti), Rajmund Kunić (preveo *Ilijadu* s grčkog na latinski jezik), Brno Đamanjić (preveo *Odiseju* i sva Hesiodova djela na latinski jezik) i Đuro Ferić (*Paraphrasis psalorum poetica*).” (Vodnik, 1913: 312-318).

Dubrovnik i u 18. stoljeću ostaje najotvoreniji grad u Hrvatskoj što je vidljivo i prema velikom utjecaju francuskog jezika na književnost. (Kombol: 1961: 324) Tako se u Dubrovniku prevode Molièreove komedije nazvane *frančezarije* jer su prevedene s francuskog te prerađene i lokalizirane u Dubrovniku. Takvih *frančezarija* bilo je dvadesetak i izvođene su u Orsanu (brodogradilište prenamijenjeno u kazalište). Prilikom prijevoda francuske stihove naši autori prevode u prozu. (Vodnik, 1913: 303) Osim već navedenih autora, treba još spomenuti kako u 18. stoljeću u Dubrovniku raste prigodničarska poezija među čijim se autorima ističu Marko Bruerović i Franjo M. Appendini. (Vodnik: 1961: 323) Kao zadnje autore tadašnjeg Dubrovnika svakako treba navesti i značajne prevoditelje među kojima se ističu Josip Betondić i Franatica Sorkočević. (Bogišić, 1974: 346)

Sve do prosvjetiteljstva glavni su predstavnici u književnosti bili muškarci, a sada su se dogodile promjene za koje su se pobrinule tri Dubrovčanke. U 18. stoljeću u Dubrovniku postoji nekoliko žena autorica, a to su Lukrecija Bogašinović, Marija Dimitrović Bettera i Anica Bošković. Žene nakon jednostoljetne šutnje ponovno ulaze u književni život Dubrovčana. (Fališevac, 2006: 183) Njihova književna djela nisu specifična samo po tome što su nedvojbeno namijenjena isključivo ženskoj populaciji, njihova osebnost leži u tome što se ženskoj publici žele približiti ženskim karakterom i ženskim mentalitetom u svjetonazoru. Iako su svojim radom i pridonijele bogatstvu književnog života, ipak u kazališnom poslu nisu smjele sudjelovati jer je kazalište bilo isključivo maskulino (sve uloge, pa i one ženske izvodili su muškarci). (Fališevac, 2006: 184)

Dalmacija koja je nekada imala brojne predstavnike sada je pod vlašću Mlečana. Jedna je od najzapuštenijih hrvatskih regija u 18. stoljeću. Bila je opterećena mletačkim trgovačkim

monopolom i primitivnim načinom gospodarenja. U to se vrijeme u Dalmaciji osnivaju gospodarska društva u Splitu, Zadru i Trogiru. (Kombol, 1961: 325) Iako je tako zaostala i dalje se u njoj pjeva o slavi starih kraljeva, banova i vitezova *slovinških* te time neobično uspješno budi nacionalnu svijest. (Bogišić, 1974: 315) No koliko je stvarno zaostajanje Dalmacije govori činjenica da u ovom razdoblju ona nema drugih predstavnika izuzev Filipa Grabovca (*Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti hrvackoga*) i Andrije Kačića Miošića (*Razgovor ugodni naroda slovinškoga*). (Kombol, 1961: 348)

Budući da je tema ovog rada lik Bogorodice u molitvi i propovijedi, potrebno je navesti i neke molitvenike koji su nastali u 18. stoljeću na području Dubrovnika i Dalmacije. Šundalić navodi 25 molitvenika nastalih na tom regionalnom području u 18. stoljeću, a neki od njih jesu: „Ivan Petar Marchi (*Misli karstianske za svaki dan od miseca*, Venecija 1704.), Petar Jurić (*Način pravi kako kršćani imadu Boga moliti jutrom i večerom*, Mletci 1763.), Mate Zoricsich (*Osmina dilovanja duhovnoga*, Jakin 1765.).” (Šundalić, 2003: 32-36)

Sljedeći je književni krug u 18. stoljeću **kajkavski književni krug** koji je obuhvaćao područje Hrvatskog zagorja i Banske Hrvatske. U Hrvatskom se zagorju književnost dijeli na religiozno-moralnu književnost pisanu na kajkavskom narječju, a namjena joj je bila prosvjećivanje puka te „naučnu književnost” koja je obuhvaćala više grana znanosti (fiziku, povijest, geografiju, teologiju), a pisana je na latinskom jeziku. Ta je „naučna književnost” danas, većinom, sačuvana u rukopisima. (Vodnik, 1913: 356) Kombol pak navodi kako od Vitezovića pa sve do druge polovice 18. stoljeća u kajkavskoj književnosti nema jake ličnosti. (Kombol, 1961: 325) To je dijelom točno, no ipak postoje određeni autori koji su se istaknuli svojim književnim radom, primjerice: „Štefan Fuček (*Hištorija*), Adam Baltazar Krčelić (*Življenje blaženoga Gazotti Auguština, zagrebačkoga biskupa*)” i drugi koji se ubrajaju u književnike svjetovnjake. (Bogišić, 1974: 333)

Kajkavsku književnost 18. stoljeća posebno karakterizira vrlo brojna nabožna literatura. Autori pišu različite propovijedi i molitvenike. Među najznačajnijim propovjednicima toga vremena našli su se: „Mihalj Šimunić (*Fenix pokore*), Ivan Belostenec (*Sacri sermones*), Štefan Zagrebac (*Hrana duhovna ovchicz kerschanzkeh*) i dr.” (Mihanović-Salopek, 2006: 58, 75, 97) Uz propovjednike ističu se i autori molitvenika. Šundalić navodi 41 molitvenik nastao u 18. stoljeću u kajkavskoj kulturnoj sredini. Najplodonosniji autor svakako je Juraj Mulih sa čak 10

molitvenika (*Duhovna hrana, Duhovne meruice, Hrana nebezka, Nebeszka hranicza, Duhovni posel* i dr.). (Šundalić, 2003: 37-46)

Slavonija je na izmaku 17. stoljeća Karlovačkim i Požarevačkim mirom oslobođena od Turaka. (Kombol, 1961: 323) Put slavonskoj književnosti otvorili su Šimun Mecić i Antun Josip Knezović koji su izravno potaknuli obnovu i stvaranje hrvatske književnosti u Slavoniji. Oni su prvi povezivali Slavoniju s ostatkom Hrvatske, točnije s Dalmacijom, Dubrovnikom i Banskom Hrvatskom, navodeći kako Hrvatska s tim krajevima ima puno više zajedničkog nego samo jezik. (Marijanović, 1996: 91) Ipak, trebalo je proći dosta vremena da se Slavonija odmakne od vlasti Turaka, njihovih običaja i načina života. Narod je neobrazovan pa ga treba izvesti iz poludivljeg života, stoga slavonski autori upozoravaju na mane i loše običaje svakodnevnog života ljudi koje treba mijenjati. (Bogišić, 1974: 315) U početku narod osvještavaju franjevci i isusovci, a kasnije se odredbama Marije Terezije i Josipa II. otvaraju škole dostupne svima. Tada se u Slavoniji otvaraju i prve gimnazije, u Osijeku 1766., a 1779. godine u Vinkovcima. (Kombol, 1961: 326)

Slavonski su pisci 18. stoljeća istovremeno bili i pisci, i medicinari, i znanstvenici jer su obrazovali puk pa su ih kroz književna djela učili historiografiju, astronomiju, jezikoslovlje i drugo. Jedno je takvo djelo upravo *Kućnik* Matije Antuna Relkovića. Osim ovog djela karakteristično je kako u Slavoniji u 18. stoljeću napreduje prigodničarska poezija. Među autorima prigodničarima ističu se Matija Petar Katančić i Antun Ivanošić koji su pisali pjesme posvećene biskupima u Slavoniji. (Tatarin, 1999: 10-11)

Književnost je Slavonije 18. stoljeća ipak pretežno religiozno-moralna i njome se objašnjavaju istine katoličke vjere i evanđelja, pišu se katekizmi za pučke škole te se pišu nedjeljne propovijedi. (Vodnik, 1913: 342) Iako ta djela nisu veće književne vrijednosti svakako su doprinijela napretku kulturnog i nacionalnog života u Slavoniji koja je predugo bila zapuštena i zanemarivana jer se nalazila pod turskom vlašću. (Tatarin, 1999: 9) Šundalić navodi 23 molitvenika nastala u 18. stoljeću na području tadašnje Slavonije. Neki od navedenih autora i molitvenika jesu: „Antun Kanižlić (*Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci*), Šimun Mecić (*Cvitak pokornih*), Emerik Pavić (*Putovanje duhovno, u stazice*), Ivan Velikanović (*Promishljanja*).” (Šundalić, 2003: 47-51)

U Slavoniji 18. stoljeća ima i latinista, a među njima najznačajniji su Matija Petar Katančić (*Fructus auctumnales*) i Franjo Sebastijanović (*Poemata*). (Pšihistal: 1993: 51) Općenito je

slavonska književnost ovog razdoblja višestruka pa tako u to vrijeme u Slavoniji ima predstavnika praktičnog prosvjetiteljstva (Milutinović, Reljković), vjerskog prosvjetiteljstva (Došen, Ivanošić), baroka (Kanižlić), klasicizma (Katančić), ratnog kroničarstva u stihu (Ivanošić). (Tatarin, 1999: 28) Uz sve njih svakako treba spomenuti i autore drama, točnije crkvenih prikazanja, koja su u 18. stoljeću u Slavoniji bila posebno vezana uz franjevačke samostane. Najviše su se među njima istaknuli Ivan Velikanović (*Prikazanje raspuštene kćeri, velike poslije pokornice, svete Margarite iz Kortone*), Aleksandar Tomiković (*Josip poznat od svoje braće*) te Grga Čevapović (*Josip, sin Jakoba patrijarke*). (Tatarin, 1999: 37-38) U Slavonske pisce ovog doba ubrajamo i Stjepana Vilova i Emerika Pavića koji su rodom iz današnje Ugarske te Slunjanina Šimuna Štefanca i Ličanina Josu Krmpotića. (Pšihistal: 1993: 50)

Hrvatska književnost 18. stoljeća rezultat je polaganog i sustavnog rada, a prožima je tendencija učenosti. Promatrajući zasebno četiri regije hrvatske književnosti 18. stoljeća (Dubrovnik, Dalmaciju, Bansku Hrvatsku i Slavoniju) dolazimo do zaključka da se one razlikuju s obzirom na djela koja autori stvaraju. Tako u Dubrovniku zapažamo veliki broj prijevoda vrsnih djela i učenu književnost, onu pisanu na latinskom jeziku. Književnost Dalmacije gotovo je neznatna naspram prijašnjih godina. Književnost kajkavskog kruga i Slavonije, osim nekoliko djela kao što su *Satir iliti divji čovik* te *Kućnik*, pretežno je nabožno-moralne tematike gdje prevladavaju molitvenici, propovijedi, duhovna poezija i druga djela čiji je cilj prosvjetliti puk, obrazovati ga, obratiti Bogu i voditi ga u pravom smjeru nudeći mu i znanje, ali i duhovnu okrjepu u teškim trenucima.

3. BIO-BIBLIOGRAFIJA EMERIKA PAVIĆA I ANTUNA PAPUŠLIĆA

Franjevački je red bio prvi svećenički red koji je na području oslobođene Slavonije širio kulturni i prosvjetni rad. Franjevcima koji su djelovali oko Osijeka pridružuju se još i redovi isusovaca i pavlina na području Požege. I dok su ta dva reda s vremenom ukinuta (pavlini 1786, a isusovački 1773. godine), franjevački red i dalje održava prosvjetno-duhovni rad Slavonije. (Kombol, 1961: 348) Jedan od najznačajnijih i najplodonosnijih franjevac tog područja svakako je Emerik Pavić.

Emerik Pavić rođen je 5. siječnja u Budimu. Tamo završava osnovnu i srednju školu. Po završetku škole odlazi u Veliku kraj Požege te stupa 1734. stupa u franjevački red. (Hoško, 1980: 38) Od 1736. do 1739. studira filozofiju u Budimu. Potom se 1738. godine zaređuje za đakona, a već sljedeće godine prima red prezbiterata te iste godine održava svoju prvu misu, 8. veljače 1739. (Mihanović-Salopek, 2006: 249) Zatim završava studij teologije u Budimu i iste godine (1743.) postaje predavač na visokoj bogoslovnoj školi u Baji. Od 1747. do 1749. vrši dužnost Budimskog gvardijana, a u razdoblju od 1748. do 1750. vrši dužnost tajnika franjevačke provincije sv. Ivana Kapistrana te posjeduje titulu generalnog lektora. (Mihanović-Salopek, 2006: 249) Uz sve to, bio je i urednik hrvatskog kalendara od 1746. pa sve do svoje smrti. Umire 15. travnja 1780., također u Budimu. (Sekulić, 1991: 98)

Pavićev književno-povijesno-prosvjetiteljski rad dijeli se u 9 cjelina, s obzirom na tematiku i vrste djela koje je stvarao. U prvu skupinu ubrajaju se prigodni govori na latinskom jeziku, a među njima *Exhortatio oratorie deducta et antecapitulariter dicta* nastao u Budimu 1760.

godine. (Mihanović-Salopek, 2006: 250) Drugu kategoriju čine leksičko-gramatički priručnici pisani na latinskom ili hrvatskom jeziku i obrađuju gramatičku i jezičnu problematiku. Među njima ističu se *Principia latina versa in Illyrica* i *Vocabularium*. (Mihanović-Salopek, 2006: 250) Uz drugu skupinu svakako treba navesti kako je Pavić priredio hrvatsku početnicu, hrvatski rječnik i pedagoški priručnik. U tim djelima posebno dolazi do izražaja njegov pedagoški i prosvjetni rad za dobrobit naroda. (Lukšić, Pranjić, Vlastelić, 2015: 106) U treću se skupinu Pavićevog svestranog rada ubrajaju katehetska djela tj. priručnici kršćanskog nauka *Opširni nauk kerstjanski s nadodanim duhovnim pismama* (Budim 1755.) i *Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kerstjanskoga za mladež* (Budim, 1769.). (Hoško, 1980: 38) U tu se skupinu svrstava i djelo *Ogledalo temelja vire i zakona katoličkanskoga* nastalo 1759. u Budimu. (Tatarin, 1997: 13) To je djelo zapravo biblijska povijest Starog i Novog zavjeta podijeljena u 256 naslova. Djelo je zapravo prijevod, ali bez obzira na to ono ima veliku vrijednost za crkvenu i teološku literaturu u Hrvatskoj toga vremena. (Hoško, 1985: 159) Sljedeću kategoriju čine homiletička i pripovjedačka literatura, kao što su *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena i istomačena* (Budim, 1755.) i *Prišašće* (Budim, 1762.). (Mihanović-Salopek, 2006: 226) U tu se skupinu ubraja i djelo *Oca poštovanog Goffine pravovirno po misalu crkvenomu uređeno književstvo* koje je Pavić preveo s njemačkog na slovenski jezik. (Tatarin, 1997: 255) Djelo *Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba iliti nediljne i svečane predike* (Budim, 1762.) također se može ubrojiti u kategoriju homiletičke i pripovjedne literature. (Mihanović-Salopek, 2006: 226) U predgovoru toga djela Pavić je naveo kako su ovo propovijedi za jesen i zimu, a ako se svide čitateljima, izdat će i zbirku propovijedi za druga dva godišnja doba. Nastavak propovijedi nije pronađen te ostaje upitno je li djelo ikada bilo napisano. (Šundalić, 2015: 46) Petu kategoriju čine duhovno-asketska, molitvena i pobožno-poticajna djela. To su dva djela napisana na latinskom jeziku *Via crucis pro usu provinciae S. Joannis a Capistrano* (Budim, 1764.) i *Prodromus ascetiocua recte ducens tramite ad spiritualis aita perfectionem* (Budim, 1767.) te djelo *Putovanje duhovno* (Pešta, 1769.) koje će u nastavku rada biti opširnije opisano. (Mihanović-Salopek, 2006: 251) Šestu kategoriju čine biblijska djela u koja se ubraja djelo *Psaltir iliti pisme Davidove* (Budim, 1774.) koje je otkrio Ivan Kukuljević Sakcinski, a danas se čuva u budimskom franjevačkom samostanu. (Tatarin, 1997: 16) U kategoriju biblijskih djela ubraja se i Pavićev lekcionar, napisan po uzoru na lekcionar fra Nikole Kesića čiji je učenik i sam bio, a djelo nosi naziv *Epistole i evanđelja priko godišnji nediljah i svetkovina* (Budim, 1764. i 1808. godine kada izlazi ponovljeno izdanje

lekcionara). (Cifrak, 2011: 124-125) Sljedeću kategoriju čini pjesničko-himnodijski rad, a u toj kategoriji najviše pozornosti privlači djelo *Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga*, izdano 1768. u Pešti. U tom djelu Pavić nizom pjesama, napisanima u desetercima, opjevava život i djelovanje franjevačkog reda u Slavoniji. Tim je djelom proširio Kačićevu popularnost, a uz to je preveo određene Kačićeve pjesme i objavio ih 1764. u Budimu pod nazivom *Descriptio soluta et rythmica regum, banorum caeterorumque heroum Slavinorum seu Illyricorum*. (Vodnik, 1913: 343) Pretposljednju kategoriju čine Pavićeva povijesna djela u koja se ubraja djelo *Ramus viridantis olivae* izdano 1766. godine u Budimu pod punim nazivom *Ramus viridantis olivae in arcam militanis ecclesiae relatus seu Paraphrasitica et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero s. Joannis a Capistrano nuncupatae*. Zadnja su kategorija djela koja služe prosvjećivanju pučanstva, a jedno takvo djelo je *Flos medicinae* izdano 1768. godine u Pešti. Upravo to djelo možemo smatrati prvom tiskanom medicinskom knjigom na hrvatskom jeziku. (Mihanović-Salopek, 2006: 252)

Osim svih navedenih djela kojima se Pavić proslavio i ostavio traga u hrvatskoj književnosti, važnost njegovoga rada povećava činjenica da je on radio i djelovao u Budimu, koji je zapravo hrvatska etnička dijaspora. (Hoško, 1980: 38) I mnogo godina nakon njegova života ostalo je sačuvano bogato štivo proizašlo iz ruku franjevca Emerika Pavića, a posebno ono vezano uz vjersku literaturu te stoga ne čudi što ga je Hoško nazvao jednim od najplodonosnijih hrvatskih katehetskih pisaca, odmah iza Jurja Muliha. (Hoško, 1980: 39-41)

Dok su mnogi autori u svojim djelima o povijesti književnosti spomenuli i napisali barem nekoliko redaka o Emeriku Paviću, drugog proučavanog autora, Antuna Papušlića, ne spominju ni Vodnik ni Kombol ni Bogišić. Sekulić pak navodi samo osnovne podatke o Papušliću, a prvi opširniji podatci o njemu nalaze se u *Leksikonu hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas* te djelu *Franjevci u Cerniku* koje je zapravo povijesni pregled svećenika franjevac koji su živjeli i djelovali na području Cernika (nije djelo koje se bavi književnicima).

Antun Papušlić rođen je oko 1710. u Lipiku. (Sekulić, 1991: 93) Novicijat je završio u Velikoj, a filozofiju i dio teologije završio je u Budimu te se pretpostavlja da je ostatak školovanja završio negdje u Italiji. (Marjanović, 2001: 111) Godine 1743. postao je lektor dogmatike u Petrovaradinu, a kasnije na generalnom učilištu u Osijeku. (Jančula, 2011: 202) Uz to, Papušlić je bio jedan od predavača filozofije u Požegi, a kasnije u Petrovaradinu i Osijeku. U razdoblju od 1756. do 1757. godine bio je dekan generalnog učilišta u Budimu.

(Sekulić, 1991: 236) Dana 1. svibnja 1756. umirovljen je i prestaje raditi na učilištima te dobiva trajni naslov „lector jubilatus”. (Jančula, 2011: 204) Za svoje slušače na učilištu, prije umirovljenja, priredio je priručnik iz logike koji je ostao do danas u rukopisu. (Reljac, 2011: 82) To je zapravo Papušlićevo tumačenje logike, a puni naziv djela glasi *Tractatus in universam Aristotelis logicam juxta inconcussa dogmata...Joannis Duns Philosophorum Principis proposita*. (Marijanović, 2001: 112) Djelo se čuva u arhivu franjevačke knjižnice u Požegi, a datira iz 1738. godine. Uz to, poznato mu je još jedno djelo *De Verbi Divini incarnatione* koje je također ostalo u rukopisu. (Kovačić, 1991: 318)

Ovaj gotovo zaboravljeni autor bio je hrvatski i latinski homiletski pisac. (Reljac, 2011: 82) Pisao je priručnike, traktate, spise duhovno-teološkog sadržaja, a osim navedenih djela u rukopisima poznata su još neka njegova djela kao što je djelo *Dužna slava sinovskoga bogoljupstva* iz 1751. godine, *Sacer mons Alverniae* iz 1748. godine te još jedno djelo na latinskom jeziku pod nazivom *Tres sacri sermones* koje je zapravo skup propovijedi nastalih 1754. godine. (Marjanović, 2001: 112) Poznato mu je i djelo *Sedam govorenja za sedam svetkovina blažene divice Marije* (Mihanović-Salopek, 2006: 226), a upravo se to djelo istražuje u ovom diplomskom radu.

Uz ove osnovne podatke zabilježene o Papušliću, doznaje se i to da je napisao jednu raspravu koja je štampana u franjevačkoj štampariji kao njezin prvijenac, a posvećena je tadašnjem cerničkom gvardijanu Mihajlu Paunuviću. (Jančula, 2011: 202-203) Pred kraj svog života u razdoblju od 1757. do 1763. godine vršio je dužnost vojnog kapelana u ratu s Prusijom. Svojim propovijedima i promišljanjima bodrio je vojnike i ohrabrivao ih u teškim trenutcima, te su mu oni izdali pohvalno svjedočanstvo u kojem govore o njegovu duhu i brizi za narod i same vojnike. Umro je 2. studenog 1766. godine u franjevačkom samostanu u Cerniku gdje je proboravio zadnjih osamnaest mjeseci svoga života, o čemu svjedoče potpisani samostanski računi njegovim imenom. (Jančula, 2011: 204-205)

4. O MOLITVENIKU *PUTOVANJE DUHOVNO* EMERIKA PAVIĆA

Molitvenik Emerika Pavića *Putovanje duhovno* ima poduži naslov i u transkribiranu obliku glasi ovako: *Putovanje duhovno u stazice različitoga bogoljubstva udiljeno, to jest knjiga od molitava ujedno složena i s glavnim pismama narešena, narodu iliričkomu iliti dalmatinskomu za bogoštovno i spasonosno napridovanje poklonjena i s dopuštenjem starešina na svitlost dana* (naslov izvornika: *PUTOVANJE DUHOVNO / U / STAZICE / Razlicftoga Bogoljubftva / udiljeno; To jest: Knjiga od / MOLITAVA / Ujedno sloxena, i s-glavnima / Pismama narefena, / Narodu Jlyricskomu, iliti / Dalmatinskomu / za Bogosftovno i spasonofno na- / pridovanje poklonjena, i / S-dopusftenjem Stareffinah na / fvitlost dana*). Molitvenik je izdan 1769. godine u Pešti sa slovima „Eitzenpergerovi”, što se također doznaje na naslovnoj stranici molitvenika. (Pavich 1769: 1)

Nakon naslovne stranice nalazi se posveta upućena Josipu od Batthyana, katoličkom nadbiskupu i knezu u to vrijeme. Prvo je napisana posveta na latinskom jeziku, a zatim na hrvatskom jeziku. Šundalić navodi kako se latinska verzija posvete pojavila tri godine ranije i to u gotovo istom obliku kao dio naslova prigodnih Pavićevih pjesama upućenih istom Josipu

Batthyanu. (Šundalić, 1998: 335) Na početku posvete, kako je to običavalo biti, nalaze se superlativi koji veličaju osobu kojoj je molitvenik posvećen. (Šundalić, 2015: 35) Tako stoji *Priuzvišenomu, prisvitlomu i pripoštovanomu gospodinu*, a kasnije se i u samoj posveti nalazi niz titula koje govore o veličini Josipa Batthyana (npr. *vikovični knez*). Osim toga, u posveti je vidljivo zašto je Pavić taj molitvenik posvetio upravo njemu. Posvetio mu ga je zato što se Batthyau brinuo za duhovni život vjernika, na način da je organizirao duhovne sastanke, zajedničke molitve te je poticao na čitanje bogoljubnih knjiga. Samog Josipa Batthyana Pavić uspoređuje sa starozavjetnim likom Josipa koji je u Egiptu spasio ljude od gladi, a kako on spašava ljude u svojoj domovini od one druge gladi, duhovne gladi. (Pavich, 1769: 1-8)

Kao što se na početku posvete nalazi niz superlativa koji govore o veličini onoga kome je molitvenik posvećen, tako se na kraju posvete nalazi završetak koji govori o autoru molitvenika. Ti završetci govore o potpisniku posvete te je sam potpisnik sklon pretjeranom umanjivanju svoje vrijednosti pa se tako ponovno nalaze superlativi, ali sada ne oni koji govore o veličini autora, nego oni koji umanjuju njegovu vrijednost i važnost. (Šundalić, 2015: 36) Kao što je na početku za Josipa Batthyana Pavić napisao *Priuzvišenomu, prisvitlomu i pripoštovanomu gospodinu*, sada za sebe kaže da to piše *Priponizni sluga*.

Nakon posvete nalazi se predgovor koji je naslovljen *Bogoljubnomu putniku*. U njemu Pavić obrazlaže naslov predgovora govoreći kako su svi, po učenju pape Grgura, na ovoj zemlji tek putnici u drugu domovinu, onu nebesku, stoga se u naslovu predgovora apostrofira *putnik*. Također obrazlaže naslov molitvenika govoreći kako sve što se radi za vjeru, može se nazvati duhovnim putovanjem, a s tim je u svezi i naslov molitvenika. Osim toga, Pavić govori i o kompoziciji molitvenika. (Pavich, 1769: 9-11) Molitvenik broji 265 stranica podijeljenih na 12 dijelova (12 stazica ili putova koji vode u raj, a nose simboliku 12 vrata nebeskog Jeruzalema, tj. vrata koja su dana Ivanu u evanđelju i prikazana u *Otkrivenju* dok je on još bio čovjek na ovom svijetu) te 24 pisme i 4 pismice koje je on sam napisao. Nakon predgovora nalazi se prva pjesma napisana za svetkovinu krštenja vode koja se pjeva u vrijeme blagoslova kuća (*Pisma. / Za svetkovinu Vodokerstja, / Kojase piva u vrijeme blagofivanja / Kuchah*). (Pavich, 1769: 9-11)

Potom slijedi *Zaziv Duha Svetoga* kojim Pavić zaziva pomoć u pisanju molitvenika, ali i napominje kako se taj *Zaziv* mora izmoliti ili ispjevati na početku svakog glavnog djela. Zatim slijedi 12 stazica, 24 pisme i 4 pismice. (Pavich, 1769: 9-11)

U teološkoj se enciklopediji nalazi definicija molitve koja kaže da je molitva izraz osobnog odnosa prema Bogu, uzdizanje srca, duše i uma k Bogu. Uz to, navodi se što je u svezi s molitvom (euharistija, sveto pismo, duhovno štivo, časoslovi, meditacija, ispit savjesti i dr.). (Glazier, Hellwig, 1998: 620-622) Od toga što se ubraja u molitve u ovom molitveniku prisutne su molitve za pojedino doba dana, litanije određenom svetcu ili svetici, molitve kojim se preporučamo, zagovaramo određenom svetcu ili svetici, molitve tijekom svete mise, molitve prije i poslije ispovijedi i dr.

Mateljak, pišući o molitveniku Jerolima Lipovčića, uspoređuje Lipovčićev molitvenik *Stazica duhovna* s Pavićevim molitvenikom *Putovanje duhovno*. Usporedbom dolazi do zaključka kako se ta dva molitvenika poklapaju u dosta slučajeva, te su im određene molitve identične (npr. molitva poslije ispovijedi). (Mateljak, 2012: 98) Uvidom u njezin rad postavlja se pitanje je li Pavićev molitvenik izvorno njegov ili je on preradio Lipovčićev molitvenik i potpisao sebe. Budući da se radi o molitveniku i znajući da su određene molitve jednake već godinama, u ovom će se radu Pavićev molitvenik gledati kao izvorno njegov, a molitve koje se ponavljaju ili koje su jednake u još nekim molitvenicima objašnjavaju se ustaljenošću određenih molitvi.

5. O SEDAM PROPOVIJEDI ANTUNA PAPUŠLIĆA

Sedam propovijedi koje je Antun Papušlić napisao za sedam marijanskih blagdana kroz liturgijsku godinu sam je autor naslovio ovako: *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva koju nebeskoj kraljici, slavnoj i pričistoj Mariji Djevici u sedam predika od sedam priko godine nje svetkovina daje o. fra Antun Papušlić* (naslov izvornika: DUXNA / SLAVA SINOVSKOGA / BOGOLJUBSTVA / KOJU / NEBESKOI KRALJCI / SLAVNOI, I PRICSISTOI / MARIJ DIVICI / Û / SEDAM PREDIKAH OD SEDAM / PRIKO GODINE NJE SVETKOVINAH / DAJE / O. FRA ANTUN PAPUSLJCH). (Papusljch, 1751: 1) Na naslovnoj stranici doznaje se i tko je bio Antun Papušlić jer je u nastavku pored svoga imena napisao i niz poslova koje je

tada obavljao. Također, navodi da su propovijedi tiskane 1751. godine u Budimu, uz pomoć udovice Veronike Nottenstein. (Papusljch, 1751: 1)

Nakon naslovne stranice nalazi se predgovor naslovljen *Prikazanje*. U njemu Papušlić govori kako je ostao bez biološke majke te kako je od tada uvijek tražio pomoć nebeske Majke. Kao što su u molitvenicima autori molitvenika sebe ponižavali toposom skromnosti, tako i Papušlić u posveti za sebe govori kako je on najnedostojniji i najdužniji sin. Uz to, govori i kako će se nekima činiti da je u propovijedima rekao puno, a nekima da je rekao malo, te posvećuje čitav rad *Mariji*, nebeskoj *Carici*. (Papusljch, 1751: 2-3)

Potom slijede tri teksta (crkvena odobrenja) na latinskom jeziku. Prvi je *Censura, et approbatio theologorum* (Cenzura i odobrenje teologa) kojom Jerolim Lipovčić odobrava te propovijedi. Zatim slijedi *Laus Septiformis Deiparae Virginis* koju je napisao teolog Antonije. Posljednje je *Facultas p. ministri provincialis* koju piše Josip Janković, ministar provincije i definator, a taj je tekst također odobrenje za objavljivanje propovijedi. (Papusljch, 1751: 5-7)

Plejić navodi glavne odrednice propovijedi koje se mogu pronaći i u Papušličevim propovijedima. Glavne odrednice i kompozicija propovijedi bit će prikazane na primjeru prve Papušličeve propovijedi. Propovijedi su pisane za puk te je bitno da su napisane jezikom kojim će ih puk razumjeti. Osim toga, propovijedi se bave najužim pitanjima vjere. (Plejić, 1993: 145) Upravo su tako pisane i ove propovijedi jer unutar svake propovijedi mogu se iščitati razrađena bitna pitanja vjere (npr. u prvoj se propovijedi objašnjava *Marijino* djevičanstvo što je jedna od dogmi crkve i ljudima je stoljećima bila nejasna, a i danas su potrebna opširna tumačenja vezana uz *Marijino* djevičanstvo). Same propovijedi pisane su u skladu s jezikom 18. stoljeća u Slavoniji kako se i preporučivalo.

Cilj je propovijedi kroz vjersko učenje potaknuti slušatelje da izvuku pouku za svakodnevni život. (Plejić, 1993: 145) Iz svake Papušličeve propovijedi može se iščitati glavna pouka, a unutar svake pojedine propovijedi ima niz kraćih pouka primjenjivih za svaki dan (npr. na kraju prve propovijedi koja je priređena za dan *Prečistog začeca Blažene Djevice Marije* donosi se obrazloženje zašto se taj dan slavi, a unutar propovijedi obrazlaže se zašto je *Marija* najčišća od svih te kako ljudi mogu postati sličniji njoj).

Tematski su propovijedi određene pojedinim datumima u godini, tj. vezane su blagdanima kroz godinu. (Plejić, 1993: 146) Tako su i Papušličeve propovijedi vezane uz blagdane, točnije: „blagdan začeca, rođenja, prikazanja, navještenja, rođenja, očišćenja i uznesenja *Blažene Djevice Marije*”. Uz to, Plejić navodi kako propovijedi ne bi smjele biti duže od pola sata jer

su duge propovijedi ljudima dosadne, ne poučavaju i mogu biti nejasne. (Plejić, 1993: 147) Upravo se toga pravila držao i sam Papušlić pri konstruiranju svojih propovijedi. Njegove propovijedi broje od 7 do 16 stranica što bi čitajući odgovaralo vremenu od tridesetak minuta.

Općenito su propovijedi imale karakterističnu strukturu koju je i Papušlić poštivao. Na početku svake propovijedi treba se nalaziti citat iz *Biblije* ili neki drugi poticajni tekst. (Plejić, 1993: 147) Tako se i na početku prve propovijedi nalazi poticajni tekst o ruži i potoku, koji, naravno, ima dublji smisao koji autor tumači u nastavku propovijedi. (Papusljch, 1751: 1-2) Potom se najčešće nalazi dio koji se naziva *izvođenje* i u kojem se uvodi u temu i najčešće postavlja dvije glavne teze o kojima će biti riječ. (Mihanović-Salopek, 2006: 11) Papušlić u prvoj propovijedi navodi kako su svi ljudi grešni jer se rađaju s istočnim grijehom te kako je *Marija* oslobođena toga grijeha. Potom najavljuje tumačenje toga u dvije glavne teze. Prva u kojoj će biti riječ o čistoći začeca *Blažene Djevice Marije*, a druga u kojoj će objasniti kako je *Ona* uvijek bila zalivena rijekom Božjeg milosrđa. (Papusljch, 1751: 3) Zatim slijedi opširno izlaganje svake pojedine teze u kojem se mogu pronaći čudesni i poučni primjeri koji svjedoče o ispravnosti određenih postupaka, mogu se citirati poznate osobe iz svijeta teologije (pape) ili osobe koje nisu povezane s crkvom (Platon, Seneka, Homer i sl.). U tom središnjem dijelu mogu biti ispričani životi svetaca, razne legende i mitovi iz biblijske ili svjetske povijesti i druge priče kojima se glavna misao razlaže i donosi puku na slikovitiji i razumljiviji način. (Mihanović-Salopek, 2006: 11-14) Mnoštvo je primjera priča pomoću kojih se razlažu teme u Papušličevim propovijedima. Samo u prvoj propovijedi ima više od pet priča (što vjerskih, što svjetovnih). Primjer jedne priče je priča iz *Biblije* u kojoj prorok Izaija *Mariju* naziva šipkom, a Papušlić pomno tumači je li to ispravno ili ne te koji bi naziv bio prikladniji (šipak ili drvo). (Papusljch, 1751: 5) U razlaganju druge teze, Papušlić se poslužio i citatom iz Svetog pisma: „Kako je lipo hodenje tvoje, u obući, kćeri Principova”. (Papusljch, 1751: 9) Na kraju svake propovijedi mora se nalaziti poučna misao, zaključak kojim će propovjednik potaknuti ljude na bolje ponašanje i primjenu izrečenog u svakodnevnom životu. (Mihanović-Salopek, 2006: 12) Kako propovijed bez pouke ne bi bila valjana propovijed, Papušlić na kraju svake propovijedi donosi glavnu misao, tj. pouku vezanu za cijelu propovijed. Na kraju prve propovijedi vidi se pouka kojom autor objašnjava zašto se slavi dan *Prečistog začeca Blažene Djevice Marije*. Navodi kako se jedino *Marija* nakon Adama rodila bez istočnog grijeha i time dala nadu svim ljudima u spasenje. Svojim čistim rođenjem dala je nadu i onima u Limbu koji su nadu gotovo izgubili, a to je pouka i svim ljudima da treba biti što bolji jer nam je *Bogorodica* to omogućila

svojim rođenjem i ne smije se to olako shvaćati, nego se treba cijeliti taj dar i zbog toga pokušati biti bolji svaki novi dan. (Papusljch, 1751: 13)

6. BOGORODICA U MOLITVI I PROPOVIJEDI

Lik *Bogorodice*, odnosno *Djevice Marije*, provlači se kroz brojne molitve u Pavićevu molitveniku, kao i kroz Papušlićeve propovijedi, a njezino je pojavljivanje raznoliko. Kada autor govori o *Mariji*, koristi karakteristične nazive opisane i u katoličkoj enciklopediji kao oblike pojavnosti, to jest nazive za *Mariju*.

Tako se u Pavićevu molitveniku *Putovanje duhovno Marija* pojavljuje kao *Djevica*, *Priblažena* ili *Blažena Djevica Marija*, *Sveta*, *Majka*, a pojavljuju se i neki drugi oblici koji je označavaju kao onu koja je rodila Isusa (*Mater*, *Mati* ili *Roditeljica*), zatim kao *Gospa*, *Kraljica* te u obliku bez titule ili epiteta, to jest samo kao *Marija*. U Pavićevu se molitveniku u svim navedenim oblicima *Marija* pojavljuje 166 puta, a najviše u obliku *Djevica*, to jest *Divica*. *Marija* se u Molitvi (bilo liturgijskom, bilo privatnom obliku molitve) pojavljuje 64 puta u jednom od navedenih naziva. U pjesmama 41 put, u litanijama 47 puta, a u naslovima svega 14 puta i to najčešće u obliku *Gospa* ili *Priblažena Divica Marija*.

U Papušličevim propovijedima pojavnost *Marije* izrazito je velika, čak skoro tri puta veća negoli u molitveniku. I dok molitvenik broji 265, a propovijedi svega 80-ak stranica, toliko je pojavnost *Marije* veća koliko je broj stranica manji. U propovijedima lik *Marije* pojavljuje se 458 puta i to u obliku jednog od sljedećih naziva: „*Divica*, *Blažena Divica Marija*, *Majka*, *Mati*, *Gospa*, *Carica*, *Kraljica*, *Gospodarica*, *Pomoćnica*, *Zaručnica*, *Golubica*, *Prijateljica*, *Službenica*, *Bogorodica* ili samo *Marija*”. Najveću pojavnost, kao i u molitveniku, ima oblik *Djevica* to jest *Divica*, čak 157 puta. Zanimljivo je kako se u propovijedima čak 140 puta pojavljuje oblik *Marija* bez ikakve titule ili epiteta. U molitveniku je to znatno manje jer se ona svega jedanaest puta pojavljuje u obliku *Marija*. S jedne se strane to može objasniti time što je molitva uzvišeni oblik u kojem se razgovara s Bogom pa je potrebna doza poštovanja te se većinom koristi neki drugi, uzvišeniji naziv za *Mariju*, dok su propovijedi pisane za puk, a govori ih svećenik kome je prvotna svrha bila poučiti narod, te bi pretjerana upotreba raznih naziva za *Mariju* imala suprotan učinak od onog uzvišenog.

U nastavku rada bit će opisani pojedini nazivi koji se koriste za *Mariju* u molitveniku i u propovijedima te će za svaki oblik biti navedeno nekoliko primjera (citata) iz oba predložka na kojima se temelji rad.

6. 1. *Marija* kao *Djevica* (*Divica*) u molitvi i propovijedi

Kao djevica *Marija* je izuzeta iz svijeta grijeha te predstavlja novi početak povijesti spasenja čitavog naroda. Dok su svi ljudi pogođeni istočnim grijehom, *Marija* nije. Budući da je rođena bez istočnog grijeha, postala je simbol čistoće i besmrtnosti. (Raguž, 2009: 820) To je upravo jedna od glavnih dogmi Crkve. U katoličkoj enciklopediji objašnjeno je kako se *Mariju* mora uvažavati tri puta kao djevicu, točnije, prije začeća Isusa, u trenutku rođenja Isusa i nakon rođenja tada i uvijek. (Glazier, Hellwig, 1998: 557) O tome govori Papušlić u svojim

propovijedima, vraćajući se stalno na tu temu. Posebno djevičanstvo razrađuje u prvoj propovijedi objašnjavajući kako je *Marija* bila čista prije rođenja, to jest već u utrobi majke Ane. Ona nije kao drugi ljudi koji su potekli od Adama jer da jest, rodila bi se i ona s istočnim grijehom.

„*I fve ovoga ruxicsnjaka ruxice, vidih Sveta Czerkua, da fagibajuchi glavu tuxne u blato iftocsnoga griha Adamova u fvomu razcvatenju Matterine utrobe zacsetju padaju... samo evo jedna danafnja slavna ruxica pricifista, i neozkvarnjena Divica.*” (Papusljch, 1751: 3)

Nadalje, Papušlić objašnjava *Marijino* djevičanstvo u trenutku začeca Isusa, govoreći da kada bi netko posumnjao u čistoću toga trenutka onda bi sumnjao i u čistoću samoga Isusa.

„*I tkobi rekao daie Pricifista Divica Maria s-grihom iftocsnim zacseta, onbi iftomu Sjnu Marijinu Isusu nepravdu ucfinio, i njega s iftoga griha machom oblatio.*” (Papusljch, 1751: 8)

Treći je dio dogme *Marijino* djevičanstvo po rođenju Isusa koje Papušlić također objašnjava govoreći da je to primjer *Marijine* čistoće zauvijek. Budući da je Papušlić čitavu jednu propovijed posvetio upravo objašnjavanju djevičanstva, saznaje se kako je i tada tema *Marije* kao vazda djevice bila zanimljiva i aktualna u objašnjavanju crkvenih otaca.

Marija se u obliku *Divice* u molitveniku pojavljuje 38 puta. Čak se osamnaest puta pojavljuje u molitvi, što u onom liturgijskom, što u onom privatnom obliku molitve. Sljedeća dva primjera svjedoče o pojavnosti *Marije* kao *Divice* kroz molitve.

„*Svemoguchi vicsnji Boxe, koi Slavne Divice Marie tilo i duffu, za dostojno Sina tvoga pribivalisfte s-pomocho Duha Svetoga, pripravio jefi.*” (Pavich, 1769: 138)

„*Veselise, i radujse Divo Mario, Alleluja.*” (Pavich, 1769: 137)

Osim u liturgijskim i privatnim oblicima molitve, lik *Marije* kao *Divice* može se naći i u litanijama. *Divica* se pojavljuje deset puta u litanijama i to ne izravno u smislu obraćanja *Mariji Djevici*, nego u službi opisa druge osobe ili sveca. Upravo sljedeći primjeri svjedoče o pojavnosti *Divice* u litanijama. Prvi primjer svjedoči o pojavnosti *Divice* u litaniji svetoga Josipa, a drugi u litaniji svete Ane.

„*Sveti Iofipe, koi kano Cherubin Raj zemaljski, Mariu Divicu jefi cfuvao, Moli Boga za nas.*” (Pavich, 1769: 156)

„*Sveta Anno, Majko Marie Divice, Moli Boga za nas.*” (Pavich, 1769: 163)

Marija kao *Divica* spominje se i u onim litanijama koje su izravno napisane kao litanije za *Blaženu Djevicu Mariju*, a uz *Divicu* stoji i epitet koji je u određenim primjerima u superlativu.

„*Divico Primudra, Moli za nas.*

Divico Poftovana, Moli za nas.” (Pavich, 1769: 130)

Oblik *Divica* kojim se misli na *Mariju* nije niti jednom, unutar molitvenika, potvrđen u naslovu neke molitve ili pjesme, ali se zato unutar pjesama spominje čak deset puta. Samo spominjanje u pjesmi koja je napisana za slavljenje Božića ima dublji smisao jer se unutar te pjesme objašnjava *Marijino* djevičanstvo nakon poroda Isusa, ali i to kako je to ljudima čudno i neobjašnjivo.

„*Njeg Divica porodi,, sfto fvu na-*

rav nadhodi.

Zacsugjenja dostojno,, jest ovo Porogjenje.” (Pavich, 1769: 15)

„*Mater Boxja jest postala,, Divica-*

je zaostala.” (Pavich, 1769: 15)

U Papušličevim propovijedima *Marija* se kao *Divica* pojavljuje 157 puta što je najveći broj pojavljivanja od svih naziva koje Papušlić bilježi za *Mariju* (u prikazanju - 1 potvrda, prva propovijed - 30 potvrda, druga propovijed - 36 potvrda, treća propovijed - 35 potvrda, četvrta propovijed - 24 potvrda, peta propovijed - 13 potvrda, šesta propovijed - 11 potvrda, sedma propovijed - 7 potvrda). Razlog tomu svakako leži u tome što je Papušlić u gotovo svim propovijedima barem dotaknuo temu Isusova rođenja i *Marijina* djevičanstva.

Pojavnost *Marije* u propovijedima bit će prikazana preko tri različita primjera u odabranim *pridikama*. Jedan od navoda *Marije* kao *Divice* može se vidjeti u drugoj propovijedi, kada autor objašnjava kako nema većeg stvorenja od *Marije* te da je ona izraz Božje svemoći.

„*Sada z-bistrom pametiu promislite, i s-otvorenima uffima posluffajte, i vidichete daie Maria Divicza naivecha stvar na fviytu i ukazanje Boxieg fvemoguchstva, ne samo prema naffemu poznanju, i vigjenju, kako sviyt, veche i u fama sebi, i u iftoga stvoritelja moguchstvu.*” (Papusljch, 1751: 17)

Drugi navod donosi se iz treće propovijedi i to onog dijela kada se govori o Isusu i *Mariji* kao o suncu i mjesecu. Papušlić u tom primjeru *Divicu* navodi velikim tiskanim slovima kako

bi još više dočarao važnost koju joj pridaje. Ta važnost koju pridaje *Mariji* dobiva poseban značaj ako se primijeti da je i Isusa naveo velikim tiskanim slovima, što označava da je *Mariju* svrstao u razinu božanstva.

„*Dva Ufsinih privifoki fvitlisfta, fvitlifte veche jest ISUS, da razfvtitjuje dan, to jeft, pravedne: A svitlifte manje, ieft DIVICZA MARIA, da razsvitljuje noch, to iest grifsnike.*” (Papusljch, 1751: 34, 35)

Zadnji primjer donosi se iz sedme propovijedi u kojoj se na samom početku objašnjava zašto smrt nije mogla zadesiti *Mariju*. Papušlić to ponovno objašnjava time što je *Marija* rođena bez istočnog grijeha te joj se smrt bojala išta zloga učiniti. Ti citati ponovno vraćaju na početak poglavlja o *Mariji* kao *Djevici* i njezinu djevičanstvu, pokazujući da se ta vjerska dogma proteže kroz sve propovijedi i stalno iznova ljudima pokušava razjasniti ono u što se mora vjerovati, odnosno ono što je ljudskom umu stoljećima već nejasno.

„*Ali straffiva smart nesmide svarhu nie ruke ftaviti, nitise usudi tilo prisveto svojim smartnim oruxiem ranniti; scinechi, da kako od griha iftocsnoga svima drughim opchenoga bi ucsuvana, i kako Sina Boxiega porodivffi Divicza pricfifta ofta, i od nje oblasti, i umiranja ima biti profsta.*” (Papusljch, 1751: 75)

Naziv *Djevica* za *Mariju*, i u molitvi i u propovijedima, najučestaliji je oblik oslovljavanja. On je sveprisutan te se njegova pojavnost bilježi i u molitvama i u litanijama, ali i u pjesmama. Rasprostranjenost je tog naziva u propovijedima najveća te se taj naziv pojavljuje u svakoj propovijedi i na gotovo svakoj stranici molitvenika. Oblik je uvijek jednak *Divicza*, samo što je na određenim mjestima unutar molitvenika čitav izraz napisan velikim tiskanim slovima kako bi dobio na važnosti.

6. 2. *Marija* kao *Blažena* ili *Priblažena Divica Marija* u molitvi i propovijedi

Drugi pojavni oblik lika *Marije* u molitvama i propovijedima jest oblik *Blažena* ili *Priblažena Divica* uz koji je ponekad navedeno osobno ime *Marija*, a ponekad se sintagma pojavljuje u obliku bez osobnog imena. Unutar molitvenika oblik *Blažena* ili *Prilblažena Divica Marija* pojavljuje se 21 put, a od toga 12 puta u molitvi, 2 puta u litanijama, to jest zagovorima te 7 puta u naslovima pjesma ili molitvi. Unutar pjesama ne pojavljuje se niti jednom takav oblik naziva za *Mariju*.

Proučavajući naslove unutar molitvenika, vidljivo je kako se oblik *Blažena Divica Marija* u naslovima pojavljuje u karakterističnim oblicima i to u pet karakterističnih oblika. Prvi je oblik navođenje epiteta *Blažena* i *Divica* skraćeno, u obliku navođenja samo prvog početnog slova tih epiteta uz ime *Marija*.

„*D. B. Marii.*” (Pavich, 1769: 104)

Drugi oblik pojavnosti jest korištenje punog oblika epiteta uz osobno ime unutar naslova koji je oblikovan kao rečenica.

„*Proslavljenje i zazivanje Priblaxene Divice Marie.*” (Pavich, 1769: 129)

Treći oblik korištenja sintagme *Blažena Divica Marija* u molitveniku jest korištenje skraćenog oblika oba epiteta, tako da se piše samo prvo slovo epiteta uz navođenje cijelog osobnog imena unutar naslova koji je u obliku rečenice.

„*Na blagi dan Neoskvernjenoga Začfecha B. D. Marie Molitva.*” (Pavich, 1769: 139)

Sljedeći je oblik pojavnosti u naslovu jedne pjesme, kada se navodi da slijedi pjesma, a u obliku je prvi epitet napisan cijeli, dok je drugom epitetu i osobnom imenu napisano samo prvo početno slovo.

„*Pisma / Od Priblaxene D. M.*” (Pavich, 1769: 143)

Zadnji se primjer pojavljuje u naslovu litanije svetog Josipa u kojem se koristi skraćenica za epitete, dok je osobno ime potpuno, ali se naslov ne odnosi na *Mariju*, nego njezino pojavljivanje služi u svrhu objašnjavanja pojma tko je sveti Josip kome su sljedeće litanije posvećene.

„*LITANIE / S. Iofipa, Zarucfnika B. D. Marie.*” (Pavich, 1769: 153)

U molitvi se najčešće pojavljuje puni naziva s oba epiteta i osobno ime. To je vidljivo upravo u sljedećem primjeru u kojem je vidljivo i stupnjevanje u molitvi gdje se prvo moli Boga, zatim *Mariju*, a potom anđele. Iz toga je vidljivo koje mjesto u hijerarhiji zauzima *Marija*, točnije kako je ona veća od anđela, a opet manja od Boga jer ona nije božanstvo.

„*U blagoslovljene ruke tvoje Gospodine Boxe, i u krilo miloserdja tvoga o Blaxena Divico Mario! Takogjer i u vase branjenje o Sveti Angjeli, i obrani Boxji!*” (Pavich, 1769: 258)

Sljedeći je oblik pojavnosti unutar molitvi u svrhu zagovora u kojem se također može pratiti stupnjevanje po važnosti. Tako je i u ovom primjeru Bog (Isus) naveden prvi, *Marija* druga, a iza nje slijede razni sveti, apostoli i mučenici koji nisu imenovani, nego su navedeni pod opću

skupinu (na primjer mučenici). Taj je primjer iz molitve koja se moli nakon što se završi s molitvom pokore.

„... da nji po doštojanstvu muke poljubljenoga Sina tvoga, i po molitvi Blaxene Divice Marie, i fviu Sveti Angelah, Apostolah, Mucsenikah, Ispovidnikah, i Divicah, na slavu Imena tvoga, i na spafenje Duffe moje primif.” (Pavich, 1769: 98)

Kao što je već navedeno, oblik *Blažena Divica Marija* pojavljuje se dva puta unutar litanija i to oba puta u litanijama svetoga Josipa u kojima se ne zaziva izravno *Mariju*, nego njezino pojavljivanje služi u svrhu objašnjenja tko je taj svetac. Oba je puta osobno ime napisano cijelo, dok su epitetima napisana samo početna slova.

„Sveti Iofipe Zarucfnicfe B. D. Marie Moli Boga za nas.

(...) Sveti Iofipe iz megju fviu za Zarucfnika B. D. Marie odabrani Moli Boga za nas.” (Pavich, 1769: 154)

U propovijedima Antuna Papušlića oblik *Blažena* ili *Priblažena Divica Marija* pojavljuje se svega 18 puta. Zanimljivo je kako se takav oblik pojavljuje u naslovu svih sedam propovijedi i to u stalnom obliku gdje se navodi osobno ime u cijelosti, a oba epiteta skraćena su na početno slovo. Zanimljivo je i što se u četvrtoj i petoj propovijedi između epiteta ubacuje još jedan naziv naslovljen velikim početnim slovom „V”, a u drugoj se propovijedi pojavljuje puni naziv imena s epitetima, što je jedina takva potvrda.

„PREDIKA SEDMA / OD / UZNESSENJA B. D. / MARIE.” (Papusljch, 1751: 75)

„PREDIKA CSETVRTA / OD / NAVISSTENJA B. V. D. / MARIE.” (Papusljch, 1751: 45)

„PREDIKA DRUGA / OD / POROGJENJA BLAXENE DIVICE MARIE.” (Papusljch, 1751: 14)

Osim u naslovima propovijedi ili *predika*, kako ih je Papušlić nazvao, pojavljivanje oblika *Blažena Divica Marija* može se pronaći i unutar samih propovijedi. Jedan od primjera pojavljivanja jest na kraju treće propovijedi, u priči koja objašnjava kako su se, prilikom izlaska iz ropstva i nailaska na Rahelin grob, ljudi njoj molili za pomoć. Autor govori da se tako grešnici mole za pomoć *Blaženoj Djevici Mariji*.

„Kako godje Rakela u onomu miftu ukopana, iz koga prolazechem, puku u fuxanftvu moxe u pomoch biti, takose i Priblaxena MARIA Divicza u onoi dolini ukopa, iz koje ljudi na sud zvane moxe pomochi.” (Papusljch, 1751: 44)

Druga priča u kojoj se pojavljuje takav oblik naziva za *Mariju* jest priča o gubi. Bog je htio uništiti grad zbog grijeha te je na ljude poslao gubu. Mnogi su umrli, a jedan se ipak uspio izliječiti jer je došao k proroku i u ime *Blažene Djevice Marije* dobio ozdravljenje. To se objašnjava time da Isus nije mogao dozvoliti čovjeku da umre jer je on došao po zagovoru njegove majke *Marije*. Nadalje, Papušlić objašnjava da je u tom primjeru iskazana neizmjerljiva ljubav koju je Isus gajio prema *Mariji* te je za nju učinio i ono nemoguće. Ta je priča zanimljiva i jer se iz nje doznaje kolika je veličina *Marije* u Isusovim očima, što je svakako bitno za temu proučavanja lika *Marije*. U tom je primjeru vidljivo kako u sintagmi nedostaje riječ *Djevica* kojom se misli na *Mariju* jer je ista već uporabljena u toj rečenici.

„Ah buduchi daie ovi Naaman dofao k-Proroku, svitovan, i poslan od Divice imenom MARIE, kojaie prilika one Priblaxene Marie kojache moja Maika biti, i grifsnike ozdravljati, i od mukah grihom dostoini braniti, neka Naaman zarad ovog imena MARIA, posftenja, ozdravljen bude od Proroka i ocfischen.” (Papusljch, 1751: 40)

Treći primjer zanimljiv je jer se u njemu, unutar teksta, pojavljuje skraćeni oblik sintagme u kojem se navode početna slova epiteta, a osobno ime u potpunom obliku. Primjer toga vidljiv je u sedmoj propovijedi kada se objašnjava što se sve slavi na dan kada se navedena propovijed izgovara (*Uznesenje Blažene Djevice Marije*).

„Trise otaiftva sftuju, i Slave u danafnioi B. D. Marie svetkovini: slava smarti: Slava prislavnog uznefenja: I slava Kraljevskog velicsanftva, i okrunjenja.” (Papusljch, 1751: 77)

Pojavnost *Marije* u sintagmi *Blažena* ili *Priblažena Djevica Marija* u propovijedima nije velika, ali se uvijek pojavljuje u karakterističnoj strukturi. Najčešće su epiteta navedeni skraćeno, samo početnim slovom, dok se osobno ime donosi u cijelosti. Naravno, zabilježene su i iznimke u kojima su epiteta navedeni u cijelosti, a osobno ime svedeno na početno slovo. Ta pravila vrijede za molitvenike i naslove propovijedi, dok se unutar samih propovijedi najčešće pojavljuje puni naziv i epiteta i osobnog imena.

6. 3. Marija kao Svetica u molitvi i propovijedi

Odmah na početku potrebno je navesti kako se oblik *Svetica* ili *Sveta* ne pojavljuje niti jednom unutar propovijedi. Razlog tomu može biti neformalni oblik molitve jer su propovijedi, u svojoj prvotnoj svrsi, pouke za narod koje govori svećenik te bi se pretjerana upotreba epiteta te titule *Sveta* ili *Svetica* mogla krivo shvatiti. U molitvama je bitan uzvišeni ton i odnos nadređeni/podređeni, to jest bitno je da odnos Bog/čovjek bude vidljiv. To se pak najbolje može iskazati dodavanjem božanstvu niz epiteta, a *Mariji* titule *svetica*.

Oblik *Sveta* u molitveniku Emerika Pavića pojavljuje se 18 puta. Od toga jednak broj pojavljivanja jest i u molitvama i u litanijama. Bitno je spomenuti kako se oblik *Sveta* ne pojavljuje niti jednom u naslovu neke molitve, pjesme ili litanije. Također, sam naziv *Sveta* nije ispjevan niti u jednoj od 24 pjesme i 4 pjesmice.

Uz epitet *Sveta* najčešće se pojavljuje još neki epitet ili ime *Marija*. Takva pojavnost vidljiva je u *Litanijama Svih svetih* gdje se u tri uzastopna retka pojavljuje oblik *Sveta* uz tri različita druga naziva za *Mariju*.

„*Sveta Mario, Moli Boga za nas.*

Sveta Bogorodico, Moli Boga za nas.

Sveta Divo Divicah, Moli Boga za nas.” (Pavich, 1769: 203)

Jednaka pojavnost vidljiva je i u *Litanijama Blažene Djevice Marije* u kojima je u jednakom obliku korišten oblik *Sveta*, to jest uz *Mariju*, uz *Bogorodicu* i uz *Djevicu*. Također iz litanija je vidljivo kako *Marija* zauzima drugo mjesto po važnosti jer ju se uvijek navodi iza Boga, a opet uvijek ispred drugih svetaca.

„*Sveta Troico jedini Boxe, Pomiluj nas.*

Sveta Mario, Kraljico fvega fvita, Moli Boga za nas.

Sveti Iofipe Zarucnicfe B. D. Marie. Moli Boga za nas.” (Pavich, 1769: 154)

Epitet *Sveta*, kojim se veliča *Mariju*, potvrđen je u nekoliko molitvi u molitveniku. Primjer jedne takve upotrebe jest u molitvi koja se moli nakon litanija. U toj je molitvi taj epitet vidljiv čak dva puta i to oba puta uz obraćanje *Mariji* i korištenje naziva *Bogorodice*.

„*Pod obranjenje tvoje uticfemofe, Sveta Bogorodico, naffa molenja nepogredi u potribah naffih, veche od fviu pogibilja oslobodi nas vazda Divico slavna i blagofovljena. V: Moli za nas Sveta Bogorodico.*” (Pavich, 1769: 132, 133)

Sljedeći oblik pojavljivanja epieta *Sveta* vidljiv je u molitvi u kojoj je ta titula uporabljena dva puta (u istoj molitvi) te oba puta uz osobno ime *Marija*. Uz to, u toj je molitvi oba puta epitet *Sveta* korišten u uskličnoj rečenici, kao jači oblik govora, oblik dozivanja.

„*O Sveta Mario! tifi Mater Svemoguchega Boga, i nakichenje fvetoga i Nebeškoga dvora. Sveta Mario! tifi ogledalo fvetinje, i Mater Gospodina naffeg Ifukeršta.*” (Pavich, 1769: 142)

Proučavajući ovo malo primjera u kojima se pojavljuje naziv *Sveta*, dolazi se do zaključka kako se taj epitet, to jest titula, upotrebljava uvijek uz osobno ime ili još neki drugi epitet koji se izravno odnosi na *Mariju*. U propovijedima nije zabilježen oblik *Sveta*, ali to ni ne čudi budući da je drugačiji karakter propovijedi od molitve.

6. 4. *Marija* kao *Majka* u molitvi i propovijedi

Mariju kao *Majku Božju*, odnosno kao majku Božjeg sina Isusa, treba posebno promatrati. Naime, u katoličkoj enciklopediji piše kako *Mariju* nazivamo *Majkom Božjom* jer se njezino materinstvo odnosi na osobu Isusa, a osoba u Isusu Kristu je Božanska. (Glazier, Hellwig, 1998: 558) Kao *Majka Otkupitelja*, ona rađa Isusa i zajedno s njime sudjeluje u otkupljenju svijeta. (Raguž, 2009: 820)

Marijino majčinstvo, kao i njezino djevičanstvo, oduvijek je posebno zanimalo ljude i vjerske učenjake, stoga ne čudi brojnost radova kojima se pokušava objasniti fenomen majčinstva u odnosu s vječnim djevičanstvom. (Tomić, 1982: 436) *Marija* se tako u molitvi i propovijedi uvijek navodi kao *Isusova Majka*, a često se pojavljuju oblici u kojima se *Mariju* oslovljava *Majkom svih ljudi*, *Majkom svijeta* ili pak *Majkom Crkve*. Biti majka jedno je od bitnih obilježja života svake žene, a dobiti čast biti Božja majka neprocjenjivo je bogatstvo. (Cvitanović, 1991: 255) Zato ne čudi što se *Mariju* u većini spisa, pa tako i u ovim predlošcima, često naziva majkom jer je taj oblik naziva za *Mariju* ipak najuzvišeniji, budući da ju izravno povezuje s Isusom jer *Ona* nije imala druge biološke djece osim njega.

Marija kao *Majka* pojavljuje se 37 puta unutar molitvenika *Putovanje duhovno*. U navedenom se značenju mogu pronaći i neki drugi izrazi, na primjer: *Mati*, *Mater*, *Matera* i *Roditeljica* (18 potvrda u molitveniku). Jedan primjer pojavljivanja *Marije* kao *Majke* vidljiv je u molitvi koja je i danas poznata te se moli kao sastavni dio molitve krunice. U toj molitvi dolazi do izravnog obraćanja *Majci* i zazivanja njezine pomoći.

„Zdrava kraljico, Majko od miloferdja, xivotu, slatkosti, i ufanje naffe zdrava; k-tebi vapiemo izagnani finovi Eve, k tebi uzdiffemo, jaucsuchi i placsuschi u ovoj dolini od fuzah.” (Pavich, 1769: 137)

Majka, kao najčešći oblik pojavljivanja *Marijina* lika u Pavićevu molitveniku, vidljiv je u molitvi u kojoj se uzastopno ponavlja izraz *Majka*. U toj molitvi zapravo dolazi do nabiranja kojim se naglašava čija je sve ona *Majka*.

„Tebe pozdravljamo Divico Prislavna, Majko Ifusova, Majko od miloferdja, Majko utocfiffche fviu ucviljenih, i k-tebife uticfuchih, tebi mene priporucfujem.” (Pavich, 1769: 141, 142)

U prethodnim primjerima bilo je riječi o *Mariji* kao *Majci*, ali u molitvama se koristi i oblik *Mater*. U sljedećem primjeru vidljivo je korištenje tog izraza dva puta unutar iste molitve.

„O Sveta Mario! tifi Mater Svemoguchega Boga, i nakichenje fvetoga i Nebefkoga dvora. Sveta Mario! tiffi ogledalo fvetinje, i Mater Gospodina naffeg Ifukersta.” (Pavich, 1769: 142)

Zanimljivo je korištenje izraza *Majka* u molitvi u kojoj se prepričava događaj iz Evanđelja kada Isus govori svome učeniku: „Ivane, evo ti *Majke*”, a *Mariji* govori: „*Majko*, evo ti sina”. To je primjer kako Isus nesebično majčinu ljubav dijeli s drugima, prvo s Ivanom, a potom sa svim ljudima jer u tom trenutku *Marija* postaje ne samo Ivanova majka, nego i *Majka* cijelog čovječanstva.

„Gospodine Ifukerfte, koinosi megju oftalima ricsma, na krixu izuftenima, Majku tvoju poljubljenomu Ucfeniku, i njoj poljubljenoga Ucfenika priporucfiti hotio; jafe tebi i fva moja priporucsujem.” (Pavich, 1769: 66)

Ista priča vidljiva je u jednoj pjesmi u kojoj se također koristi izraz kojim se govori o *Marijinom* majčinstvu. U pjesmi se to događa dva puta, a pojavnost je različita zato što se u prvom spominjanju majke koristi izraz *Majka*, a u drugom izraz *Mater*.

„Njeg Majki blagoj iftecse,
Rics trecha, Koku izrecse:
Xeno tvoj fin jeft Ivan.
A ti Ivo slufsaj Mater,
Od mene jerfi milovan.” (Pavich, 1769: 25)

Osim u toj pjesmi, neki od oblika izraza za majčinstvo pojavljuju se 7 puta unutar pjesama, a od toga jednom u jednoj od 4 pjesmice koliko ih broji Pavićev molitvenik.

„*Spafitelja Majko slavna,
Pomochnico naffa glavna,
Ti Nebeska jeŝi vrata.*” (Pavich, 1769: 134)

Dvanaest puta pojavljuje se neki oblik majčinstva unutar litanija u molitveniku. Ta pojavnost može se pratiti u sljedećem primjeru.

„*Po Priblagoj Majki tvojoj, Oslobodi nas Ifuse.*” (Pavich, 1769: 37)

U tom je primjeru vidljivo kako se *Mariju* oslovljava majkom. Navedeni je primjer iz litanija imena Isusova. Vidljivo je kako ovdje nije pojavljivanje *Marije* u kontekstu izravnog obraćanja njoj, nego u molitvi upućenoj Isusu da po zagovoru njegove *Majke* On udijeli milost, odnosno oslobođenje za molitelja.

U *Marijinim* litanijama pojavljuje se oblik *Majka* devet puta. To je najveća pojavnost bilo kojeg naziva za *Mariju* u litanijama. U nastavku se navodi primjer četiri retka koji svjedoči navedeno:

„*Majko Ifukerstova, Moli za nas.
Majko Boxanstvene milofti, Moli za nas.
Majko Pribiŝtra, Moli za nas.
Majko Priciŝta, Moli za nas.*” (Pavich, 1769: 130)

Zadnji primjer koji se donosi iz molitvenika primjer je iz litanija svetog Josipa, točnije iz molitve koja se moli nakon zagovora. U toj je molitvi korišten oblik *Roditeljica*. U toj molitvi nakon litanija korištenje *Marijina* majčinstva nije u kontekstu izravnog obraćanja njoj, nego kako bi se поближе objasnilo tko je sveti Josip.

„*Priŝvete Roditeljice tvoje Zarucfnika, molimo Gospodine doŝtojanŝtvom daŝe pomognemo, i ŝfto naffe moguchŝtvo neobderxi, nekafŝe nami dade.*” (Pavich, 1769: 157, 158)

Dok je u molitveniku broj pojavljivanja oblika *Majke* drugi po brojnosti, u propovijedima to nije tako. U propovijedima se neki oblik kojim se označava majčinstvo (*Majka, Mater, Mati, Matera* ili *Roditeljica*) pojavljuje 109 puta i to je treći po brojnosti naziv koji se odnosi na *Mariju*. Prvi primjer koji se donosi prikazuje kolika je *Marijina* vjera u Isusa kada ga je zamolila da pretvori vodu u vino. Također, u tom je primjeru vidljivo kolika je Isusova ljubav prema

Mariji, budući da je on ispunio njezinu molbu, iako još nije bilo predodređeno vrijeme za čudo. Papušlić to objašnjava time da Isus nije mogao ne ispuniti molbu svoje majke *Marije*, prvo, jer je ona imala neupitnu vjeru u njega, a drugo jer ju je toliko neizmjereno volio. Ta *Marijina* molba ujedno je znak i povjerenja i ljubavi koja raste i u konačnici završava sveobuhvatnom i čvrstom vjerom. Pehar o tom događaju govori kako je u njemu vidljivo bezuvjetno *Marijino* stajanje uz Isusa i vjera koja jedino može rasti. Tim prvim čudom i Isusovom objavom započinje i vjera drugih, a njezina se vjera samo još više nadogradila. (Pehar, 2014: 778)

„I zasfto to ucfini, i svoju rics pristupi? ne zadrugo, doifto, vech zarad volje, i hatori fvoje pridraghe Maike MARIE, veli ISUS, maiko jofs nje dofslo vrime moje kojese odredio, za ucfiniti od ove verfte csudo, takomi volja nie sada to cfiniti i moie odregenje prominiti, alli kada ti velifs i ochefs, valja da ucfinim, i tvoju volju ifpunim.” (Papusljch, 1751: 42)

Drugi primjer koji se u radu navodi također svjedoči o Isusovoj ljubavi prema *Mariji*. Primjer je iz četvrte propovijedi u kojoj se priča kako Isus jednom nije dopustio da mu se ljudi klanjaju, a Papušlić postavlja pitanje zašto je onda dopustio da mu se klanjaju tek po rođenju, dok je bio još u jaslama, a sada se tome protivi. U propovijedi je to objašnjeno time da je Isus zapravo dopustio klanjanje u štali baš zato što je pored njega bila njegova majka *Marija*, a on je želio da se oni klanjaju njoj, a ne njemu. To je, naravno, primjer neizmjerne ljubavi koju Isus gaji prema njoj, a po njegovu se primjeru trebaju učiti ljudi i iskazivati ljubav, ne samo vlastitoj majci, nego i nebeskoj majci *Mariji*.

„Nektise u puftinji kruniti, a otise u jasla slavitij i zasfto, jer ondi Maria Maika niegova nebiafse, vech on sam, a ovdise nahogiafe: I unifsavffi u kuchu, nagiofse dite s- Mariom Materom njegovom.” (Papusljch, 1751: 54)

Treći, a time i posljednji primjer koji se prikazuje iz propovijedi vezano uz pojavnost *Marije* kao majke, jest primjer u kojem je vidljiva njezina skromnost i poniznost. Priča je iz šeste *predike* koja govori o tome kako je *Marija* pristala čistiti se kao i sve žene nakon poroda, iako ona to nije morala jer je bila oslobođena istočnog grijeha. Papušlić o tome govori da je tim činom *Marija* postala još čišća, a ujedno je dala primjer svim ženama kako treba uvijek težiti boljem. Primjer je bitan jer govori o njezinoj poniznosti kako se, iako je bila iznad svih žena, ponizila i trpjela kao i sve žene, iako to nije morala.

„Maria ona Maika Boxiega finka, cfiftja od svju Angeoski Kerubinah, i Serafinah, na dan danafsnji u czarkvi Jeruzolimskoi prikazavffi ociftj ne na parvi nacfin, cfiftechi

neciftochu, vech na drughi vechu to jest cfinechi, i jurve svetu, i pribloxenu, josf vechma posvechujuchi svoiu cfiftochu.” (Papusljch, 1751: 72, 73)

U svim navedenim primjerima lik *Marije* pojavljuje se u značenju *Majke*. Mnogi autori navode kako je nazvati *Mariju* majkom najljepši oblik oslovljavanja. I dok taj primjer govori svakako o veličini *Marije* jer je izravno povezana s Isusom, toliko se u svim primjerima prikazuje njezina skromnost, što ponovno pridonosi njezinoj veličini. Antun Papušlić stoga kaže da je *Marija* bila najmanja, a opet najveća i da je to primjer svima da se treba poniziti kako bi se zajedno s njom jednom u raju moglo uzvisiti. Ona se najviše ponizila od svih, a za nagradu ju je Bog najviše uzvisio, davši joj nagradu postati *Majkom* živog Boga. (Papušlić, 1751: 28-30)

6. 5. *Marija* kao *Gospa* u molitvi i propovijed

Marija se u Pavićevu molitveniku kao *Gospa* pojavljuje 25 puta. Od toga samo dva puta unutar neke molitve, ali zato šest puta u naslovu litanija, pjesama ili molitvi te 17 puta unutar pjesama ili pjesmica. To je očito najopjevaniji pojavni oblik *Marije* u cijelom molitveniku. O pjevnosti *Gospa* svjedoči i to da je u jednoj pjesmi iskorištena u dijelu refrena pjesme pa se taj oblik u samo jednoj pjesmi spominje čak 12 puta.

„*Kriposti duffevne u lipom slogu*

Vi slavu od mene pridajte Bogu;

Gospife Klanjajte, koja vas zove,

I njojzi pivajte pismice nove.” (Pavich, 1769: 143)

Pojavni oblik *Gospa* nalazi se i unutar drugih pjesama, ali njezina pojava nije izravna kao oblik trenutnog zaziva, nego je oblik kojim se prepričava određena zgoda. Jedan takav primjer nalazi se u pjesmi koja je napisana za svetog Emerika, a govori o njegovu životu. *Gospa* je u pjesmu uvedena u ključnom trenutku kada je Emerik odlučio promijeniti svoj život i zazvati *Bogorodicu* u pomoć.

„*U pomoch kadaje on Gospu zvao,*

Xivljenje tadaje uredit znao.” (Pavich, 1769: 188)

Treći i posljednji primjer koji se navodi u svezi s *Gospom* unutar pjesama odnosi se na pjesmu bez naslova koja je jednostavno naslovljena samo kao *Pisma*. U pjesmi je vidljivo

ponovno stupnjevanje po važnosti te se izvlači isti zaključak kao i ranije, da je *Gospa* uvijek iza Boga, ali ispred svih drugih svetaca ili svetica.

„*Gospo Sveta, ifvi Sveti gori,
Molitese, da Bog ovo stvori.*” (Pavich, 1769: 227)

U naslovima unutar molitvenika *Gospa* se pojavljuje 6 puta. Od toga jednom u naslovu litanije uz koju stoji epitet *Sveta* o kojem je ranije bilo riječi.

„*Litanie Svete Gospe.*” (Pavich, 1769: 129)

Drugi pojavni oblik vezuje se uz naslov jedne od četiriju pjesmica koliko ih broji Pavićev molitvenik. U naslovu se izraz *Gospa* pojavljuje u imenovanju blagdana, a ne u smislu dozivanja *Marije* ili izravne molitve njoj upućene.

„*Od Gospe od Svichah do Velikoga Csetvertka.*” (Pavich, 1769: 135)

Isti oblik korišten je u naslovu jedne molitve u kojoj *Gospa* ponovno ima ulogu imenovanja blagdana, a ne izravne molitve upućene *Mariji*.

„*Na blagi dan Uzneffenja Gospinoga, iliti Veliku Gospoinu.*” (Pavich, 1769: 141)

Gospa se u molitvama unutar molitvenika pojavljuje dva puta. Prvi se put spominje unutar molitve u kojoj se izravno zaziva *Gospa*. Riječ je o molitvi svetom Trojstvu te je ponovno vidljivo stupnjevanje po važnosti, samo što su u ovom primjeru, osim Boga i svetaca, uključeni i anđeli i druga stvorenja što u prijašnjim oblicima stupnjevanja nije bilo potvrđeno.

„*Pacfe, zazivam Gospu Priblaxenu, Duhove Blaxene, i fvu skupstinu Nebesku; jofs i fvakolika stvorenja zazivam, da samnom ispovide, fade, i blagosivaju veliko velicfanstvo.*” (Pavich, 1769: 123)

Drugi je primjer unutar molitve, ali u dijelu u kojem se objašnjava kako i kada određenu molitvu moliti. Papušlić objašnjava kako je navedena molitva jednaka jednoj drugoj molitvi, samo se na određenim mjestima fraza treba zamijeniti drugom frazom. To nije izravno pojavljivanje *Marije* ili pozivanje na nju, ali je bitno jer je riječ o pojavnom obliku *Gospe* koji nema molitvenu nego objašnjavačku funkciju.

„*Na blage dneve Zarucfenja i Pohogjenja Gospoinoga, ide ifta molitva, koja na Porogjenje Gospino, prominivffi famo dvi ricfi, to jest: Njezinoga Porogjenja, misto koi na dan zarucsjenja reknefe: Njezinoga Zarucfenja; a na dan Pohogjenja, reknefe: Njezinoga Pohogjenja.*” (Pavich, 1769: 140, 141)

Nakon pojavnog oblika *Gospa* u molitveniku slijedi istraživanje istog oblika u propovijedima. U propovijedima se *Gospa* pojavljuje 14 puta, što je izrazito malen broj uzme li se u obzir broj stranica i broj pojavljivanja drugih oblika vezanih za *Mariju*. Zanimljivo je kako je korištenje naziva *Gospa* ravnomjerno raspoređeno te stoga potvrde *Gospa* ima u svakoj propovijedi barem jedanput. Ipak, najviše potvrda bilježi se u zadnjoj propovijedi (4 potvrde). U nastavku se upravo navodi jedan primjer iz navedene propovijedi. Govori se o *Marijinoj* smrti, kako je njezina smrt blistavija i važnija od Isusove jer je njegova smrt učinjena zbog ljubavi i nenavidnosti, a *Marijina* iz čiste ljubavi. U tom primjeru *Gospa* govori neka je pokriju cvijećem, a njezino pojavljivanje u citatu vezano je uz navođenje njezinih riječi.

„Podsloniteme cvitjem, jer od ljubavi manjkajem: to jest, veli Gospa; evo ja manjkajem, i umiram od ljubavi finka, i Boga moga, da mogu i ja jedan put s-ovoga svijta pochi, i k-njemu dochi; zato me podslanjaite cvitjem.” (Papusljch, 1751: 79)

Drugi je primjer iz šeste propovijedi u kojoj Papušlić navodi riječi pape Silvestra. Papa je, naime, rekao da je *Marijino* čišćenje bilo zbog njezinih malih grijeha. Papušlić se s time ne slaže, napada Papine riječi, brani *Gospu* i kaže da je ona čista od svih grijeha pa i od onog istočnog, koji se daje rođenjem te da je malouman onaj koji misli kako *Marija* ima bilo kakav grijeh.

„Malohumnne reko ova Silvestrova misao, jer scini da Gospa, daie sva csifta, i sveta, i od svakoga naimanjega griha daleko, nepoznavaffe: sfoie koliko odiftine daleko, toliko Marijnoi svetinji, nesveto, i nepravedno.” (Papusljch, 1751: 73)

Zadnji primjer pojavnosti *Gospa* u propovijedi navodi se iz treće propovijedi, iz dijela kada se pokazuje koliko *Marija* voli ljude pa makar bili i grešnici. U trenutku Isusove smrti na križu ona je stala njemu s lijeve strane jer se s lijeve strane nalaze grešnici te ju Isus nije mogao vidjeti jer je On gledao nadesno. Tako je On u svojem posljednjem trenutku nije vidio, a *Gospa* je žrtvovala ljubav svoga sina za sve ljude. U tom primjeru objašnjeno je koliko *Gospa* voli grešnike i što sve čini za njih, a ljudi to ne znaju dovoljno cijeniti.

„Znajući reko to Gospa, i vedechi, govori: O firote moje grifnici, i grifnice, evo viddite, i promotrite, koliko sftosam vafa pomochnicza za veliko cinim, i darxim, koliku fvarhu vas brigu imam, da evo u nemar mechem moga velicsanftva, i Sina Boxiega Materinstva ukazanje, za mochi dobiti, vami spasenje.” (Papusljch, 1751: 39, 40)

Navedeni su primjeri potvrdili nazočnost *Marije* kao *Gospe* u molitveniku i u zbirci propovijedi. Usporedbom i analizom navoda došlo se do zaključka da se u molitveniku *Gospa* najčešće pojavljuje u pjesmama što može biti i posljedica pjevnosti samog izraza. Nasuprot tome, u propovijedima se *Gospa* pojavljuje kada se žele navesti *Marijine* riječi ili riječi nekog pisca koji se u navedenoj propovijedi u tom trenutku citira, a citat se odnosi na *Gospu*.

6. 6. *Marija kao Kraljica u molitvi i propovijedi*

Kraljica predstavlja najvišu titulu koja se na ovozemaljskom svijetu nekome može pridružiti. To je titula najviših počasti i služenja te ne čudi što se upravo taj naziv koristi za oslovljavanje *Marije* unutar molitvi i propovijedi. Spominjući *Mariju* kao *kraljicu* ne misli se na kraljicu neke kraljevine ili dijela svijeta, nego se misli u punom smislu na nebesku *Kraljicu*. Taj se naziv u molitveniku spominje 16 puta. Od toga se 12 puta spominje unutar litanija. Najveći broj ponavljanja bilježi se u litanijama napisanima za izravno zazivanje *Blažene Djevice Marije*. U tim se litanijama *Kraljica* spominje čak osam puta i to uzastopno u zadnjih 8 zaziva. U tim se litanijama uz titulu kraljice uvijek navodi što se podrazumijeva pod pojmom kraljica, to jest čija je ona kraljica. U nastavku se navodi samo četiri primjera iz istih litanija.

„*Kraljico Angjeoska, Moli za nas.*

Kraljico Patriarchah, Moli za nas.

Kraljico Prorokah, Moli za nas.

Kraljico Apostolah, Moli za nas.” (Pavich, 1769: 132)

Osim unutar litanija koje su izravno posvećene *Mariji*, pojam *Kraljica* spominje se i u svim drugim litanijama unutar molitvenika, a u nastavku se donosi primjer iz litanija svetog Mihaela gdje se navodi kako je ona *Kraljica* svih anđela. U istom je primjeru vidljivo i oslovljavanje *Marije* kao *Svete* i kao *Kraljice*.

„*Sveta Mario, Kraljico Angjeoska, Moli za nas.*” (Pavich, 1769: 146)

Osim u litanijama, pojavljivanje tog naziva za *Mariju* bilježi se i unutar pjesama u molitveniku. Takvo pojavljivanje u pjesmama ipak je rjeđe (dva puta). Prvo takvo pojavljivanje u pjesmama u molitveniku bilježi se unutar jedne od četiri *pismice* u kojima je uz taj naziv vidljiv izravan pozdrav *Mariji* te dozivanje. Iz istog je primjera vidljivo kako se *Mariju* oslovljava nebeskom *Kraljicom* te joj se uz to daje niz drugih epiteta i titula.

„Zdrav Nebeska o Kraljico!

Angeofka vladalico

Tifi Rajska fvitla vrata,

Nam od Boga istog dana.” (Pavich, 1769: 135)

Drugo pojavljivanje *Kraljice* u pjesmama vidljivo je u pjesmi posvećenoj svim svetcima zajedno. U toj pjesmi spominjanje *Marije* nije izravno u smislu da se nešto od nje traži, nego je ona navedena kao *Majka* koja slavi svoga sina. *Marija* se oslovljava kao *Majka*, a koristi se epitet Sveta, ona je *Kraljica* i *Djevica*. U svega dva stiha navedeni su gotovo svi pojavnici oblici vezani uz *Marijin* lik u molitveniku:

„Tebe slavi Nebeska Kraljica,

Mater tvoja Sveta i Divica.” (Pavich, 1769: 217)

Broj pojavljivanja u kojima se *Mariju* oslovljava *Kraljicom* u molitvama također je vrlo malen, to jest jednak broju pojavljivanja u pjesmama. Potvrđuje to molitva *Zdravo Kraljice* koja je i danas poznata i gotovo se u istom obliku moli.

„Zdrava kraljico, Majko od miloferdja, xivotu, slatkosti, i ufanje nasse zdrava; k-tebi vapiemo izagnani sinovi Eve, k tebi uzdišemo, jaucsuchi i placsuschi u ovoj dolini od fuzah.” (Pavich, 1769: 137)

Drugo se pojavljivanje *Marije* kao *Kraljice* nalazi u poznatoj molitvi u kojoj se bilježi njezino veličanje.

„Kraljico Nebeska radujse, Alleluja. Jere kogafi dostojna bila nofiti, Alleluja. Uskersnuoje, kakoje rekao, Alleluja. Moli za nas Boga, Alleluja.” (Pavich, 1769: 136)

U propovijedima se naziv *Kraljica* spominje svega 9 puta. Osim oblika *Kraljice*, *Marija* se spominje još i kao *Gospodarica*, *Carica* ili *Cesarica*. Takvih drugih naziva za *Mariju* u molitveniku nema. U propovijedima su navedeni pod istu kategoriju budući da su sve to titule koje u ovozemaljskom smislu označavaju vladara neke pokrajine ili zemlje. Prvi primjer iz propovijedi u kojem se spominje titula *Kraljice* jest primjer u kojem Papušlić navodi da u nastavku slijedi psalam koji je ispričao kralj David.

„I koliko ova Nebeske Kraljice Marie Divice poniznost ISUS nje Sjnu bi draga, liponam ukozuje okrunjeni Prorok Kralj David, u kipu Isukarstovu govorechi, i Oca Nebeskog molechi: Boxe, Boxe moi pogledai name, i smiluisse meni.” (Papušljch, 1751: 26)

U tom primjeru nema izravnog obraćanja *Mariji* nego nju autor navodi kao primjer koliko je njezina poniznost bila bitna Isusu. U sljedećem se primjeru u istoj rečenici *Mariju* oslovljava i *Kraljicom* i *Gospodaricom*. Primjer je iz sedme propovijedi kada Papušlić objašnjava da je *Marija* uzašla na nebo te kako su joj se tamo poklonila sva nebesa i svi anđeli. U tom dijelu govori o položaju *Marije* na onom drugom svijetu, a zatim svoje govorenje potkrepljuje citatom iz *Biblije* kako bi opravdao svoje navode i objasnio izrečene sumnje. U tom se primjeru govori izravno o *Mariji* te ju se, kao i u molitvama, naziva *anđeoskom Kraljicom* i *Kraljicom nebesa*.

„*Ali tkochemi kazati, kojali pamet mochi dosegnuti: Kuda ova Angeosk, i nebeska Kraljicza, i Gospodaricza uzige? Gdife zaustavi: Illjoise fve nebeske vifine poklonife, i podloxiffe.*” (Papusljch, 1751: 82, 83)

Posljednji primjer u kojemu se o *Mariji* govori kao o *Kraljici* nalazi se u trećoj propovijedi u kojoj se govori o Isusovoj smrti. U tom se dijelu veliča *Mariju* te se navodi koje mjesto u nebeskoj hijerarhiji ona zauzima. Uz to, vidljiva je njezina poniznost i ljubav prema grešnicima.

„*Staja Kralicza na desnu tvoju, kako i fada pribiva svarhu korah Angeoskij na defnu Svemoguchega.*” (Papusljch, 1751: 39)

Kraljica predstavlja najviši pojam nečije časti, a *Mariju* se s pravom tako naziva. U molitveniku se pojavljuje samo taj oblik naziva neke vladarice dok su u propovijedima zabilježeni i drugi, kao što su *Carica* ili *Gospodarica*. Iako je to jedan od oblika najviše počasti, broj pojavljivanja u molitvama i u propovijedima vrlo je malen. Ista titula i u molitvama i u propovijedima najčešće dolazi uz neki drugi epitet ili osobno ime, a *Mariju* se kao kraljicu navodi kao *Kraljicu anđela* ili *Kraljicu nebesa*. Tom titulom dolazi do izravnog povezivanja *Marije* s Isusom jer je on *Kralj nebeski*.

6. 7. Marija bez titula u molitvi i propovijedi

Marija se u molitveniku bez ijedne titule ili epiteta pojavljuje svega 11 puta dok je taj broj u propovijedima znatno veći i broji čak 140 potvrda. To je vrlo velik broj ponavljanja uzme li se u obzir da se unutar molitvenika *Marija* u svim oblicima pojavljuje 166 puta. Ta znatna razlika može se objasniti time što su propovijedi proznog karaktera, a rečenice su duge te bi korištenje stalnih titula ili epiteta bilo pretjerano, a uz to izgubio bi se smisao rečenice i ono važno što se njome željelo izreći.

U molitveniku se *Marija* bez titula pojavljuje i u pjesmama, i u molitvama, i u litanijama. U litanijama se pojavljuje samo dva puta i to unutar iste litanije koja je posvećena svetom Josipu. U oba primjera nema izravnog zazivanja ili obraćanja *Mariji*, ona se spominje kako bi se opisao Josipov postupak te kako bi se dočarala njegova važnost.

„*Sveti Iofipe, koife prvi za Mariom, Ifukerftu poklonio, Moli Boga za nas.*”

Sveti Iofipe, Isusu i Marii najprilicfnii, Moli Boga za nas.” (Pavich, 1769: 155)

U molitvama u molitveniku *Marija* bez titula pojavljuje se četiri puta, a samo unutar jedne molitve pojavljuje se tri puta. To je molitva posvećena svetom Josipu, a u njoj se izravno spominju, zazivaju *Marija* i Isus. Riječ je o molitvi u njihovo ime.

„*O Cfuvaru i Ocfi Divicah, Sveti Iofipe, kojega cfuvanju Ifukerft i Maria na ovomu fvitu jefftu pridani bili; molimte i profim po Ifufu i Marii: da mene misljom, sercem, i cfiftim tilom facfuvanoga uzderxiff, i Ifufu i Marii fvagda cfifto i pravedno sluxiti ucfiniff.*” (Pavich, 1769: 158, 159)

Najveći broj pojavljivanja *Marijina* imena bez popratnih epiteta u molitveniku vidljiv je u pjesmama i pjesmicama. Prvi primjer donosi se iz pjesmice u kojoj se *Marija* spominje u uskličnoj rečenici kojom se govori o njezinoj neizmjerljivoj ljepoti.

„*Nadifslafi fva stvorenja*

u lipoti o Mario!” (Pavich, 1769: 135)

Sljedeće se pojavljivanje također bilježi unutar pjesme u kojoj se moli za ozdravljenje vjernika.

„*Ah Mario! Sinka tvoga nam pomozi utiffit.*” (Pavich, 1769: 237)

U Papušličevim je propovijedima pojavljivanje *Marije* bez ijedne titule gotovo najbrojniji pojavni oblik. Toliko je brojno da gotovo nema stranice na kojoj se barem jednom ne spominje njezino ime. Prvi primjer koji svjedoči o takvoj uporabi jest primjer u kojem se govori o *Marijinoj* smrti. U tom je primjeru, iako je *Marija* navedena bez ijedne titule, njezina važnost označena time što je ime napisano velikim tiskanim slovima.

„*Umri MARIA, i nje umiranje doifto nebi drugo, vech jedno slatko na xivot spusftanje. Odde duh prifveti u nebo, a tilo pribloxeno u grob: Ah! srichna grobnicza, kojajoi bi kako nova Matti, imajuchiju vicsnjoj neumarlnofti priporoditi.*” (Papuſljch, 1751: 76)

Sljedeći primjer donosi se iz pete propovijedi kada se govori kako je *Marija* došla Elizabeti u posjet te kako je sam Bog progovarao kroz nju i time još u Elizabetinoj utrobi posvetio Ivana. Zanimljivo je kako je ovo prvo spominjanje Božjeg govora kroz *Mariju* u propovijedima. Na tom se mjestu donosi i primjer iz evanđelja na latinskom jeziku.

„*Velibo S. Evangelje, da kadje Maria Elizabetu Mater Ivanovu pozdravila, ondaje, a ne prie, dufsa Ivanova xivotom svetinje danula (...) Jerje Maria miſto Sina, i s-njegovim glasom govorila, i zatoie veli svarhu ovoga Teofilakt, rics Boxia Proroka svoga posvetila.*” (Papusljch, 1751: 65)

Posljednji primjer koji svjedoči o pojavnosti *Marije* bez titula u propovijedima govori o tome kako su na Kalvariji postavljena dva oltara. O tome koja su to dva oltara i što oni predstavljaju, tumači Papušlić u svojoj petoj propovijedi napisanoj povodom blagdana *Pohodaenja Blažene Djevice Marije Elizabeti*. U tom primjeru *Marija* se bez titula pojavljuje čak tri puta u istoj rečenici, a samo je jednom napisana velikim tiskanim slovima dok se Isus također spominje tri puta, ali je njegovo ime u sva tri primjera napisano velikim tiskanim slovima.

„*Svarhu ſta lipo razloxi Arnoldo, govorechi, dasu na Kalvari dva otara od posvetilisfta bila, jedan u sarczu Mariinu, a drughi u tilu ISUSOVU: ISUKARST prikazivafse put svoga tila, a MARIA dufsu svoga sarcza; obadvoje, zajedno jedno posvetilisfte prikazafse, Maria od karvi xalosna sarcza a ISUS od karvi mucſena, tila.*” (Papusljch, 1751: 66)

Korištenja *Marijina* imena u propovijedima bez titula ima jako puno, a ovdje su prikazana samo tri primjera. Iz primjera je vidljivo kako se ipak pokazuje određeno poštovanje prema *Mariji* jer je u većini primjera napisana velikim tiskanim slovima u cijelosti. Takvi oblici poštovanja u Pavićevu molitveniku nisu zabilježeni. Ovaj je oblik pojavljivanja u Pavićevu molitveniku znatno rjeđi u usporedbi s Papušličevim propovijedima.

6. 8. Drugi nazivi za *Mariju* kroz molitvu i propovijedi

Osim navedenih pojavnih oblika vezanih uz lik *Bogorodice* u molitvama nije potvrđen niti jedan drugi oblik. Nasuprot tomu, u Papušličevim se propovijedima bilježe još neki nazivi kojima se oslovljava *Mariju*, primjerice: „*Pomoćnica, Prijateljica, Golubica, Bogorodica i Zaručnica.*” Ti se nazivi spominju svega 11 puta unutar svih propovijedi zajedno, a budući da im je pojavnost tako malena svi su svedeni pod istu kategoriju opisa u ovom radu.

Jedan od naziva kojim se misli na *Mariju* jest *Prijateljica*, a korištenje tog naziva potvrđuje se dva puta unutra propovijedi. Primjer istog vidljiv je u prvoj propovijedi u riječima koje se navode kao Isusove. U tom primjeru vidljivo je kako je Isus nazvao *Mariju* svojom majkom i svojom prijateljicom. Budući da su to Isusove riječi, ovaj pojavni oblik ima drugačije značenje nego da ih je sam Papušlić izrekao i zapisao. U njegovim se propovijedima ne nalazi potvrda da ju je on nazvao svojom prijateljicom ili prijateljicom ljudi, iako ona to uistinu jeste. Osim toga, taj primjer ima i drugu važnost jer je iz njega vidljivo kako se u *Marijino* djevičanstvo ne treba i ne smije sumnjati jer je sam Bog to učinio i da se o tome mislilo još prije njezina rođenja, u samom činu začeca.

„*Sin dvostruku Svetinju i cšiftochu Maiko fvoje ukazuie, govorechi: draga Maiko moja, Priateljczu moia, kakogod ia imam biti csift, i fvet, i u zacsetiu u utrobi tvoioi, i uvik u fvemu xivotu momu: tako hochu da i ti budeš uvik fveta, i cšifta, nefamo u svih dillih xivota lipoga, vech i u naiparvi csas zacsetia tvoga.*” (Papusljch, 1751: 10)

Drugi naziv kojim se oslovljava *Mariju* jest *Pomoćnica*. Prvo pojavljivanje toga naziva vidljivo je u predgovoru, a drugo u prvoj Papušličevoj propovijedi. Izraz *Pomoćnica* suprotan je izrazu *Kraljice*, ali i puno više govori jer označava *Mariju* kao pomoć svim ljudima, ali i kao pomoć Isusu u izvršenju njegove dužnosti. Primjer koji se navodi zapravo su Papušličeve riječi kojima završava svoje govorenje za blagdan *Začeca Blažene Djevice Marije* i sam ju naziva *Pomoćnicom*. U istom primjeru vidljiva je upotreba naziva *Divica* i *Majka* koji se također odnose na *Mariju*.

„*I evo o Divico pricsifta, o Maiko prislatka, o iedino uffanje i utiffenje moie, evo fvarffuiem ovo moie malo, i slabo govorenje, na tvog o Pomochnico pricsiftog, i neoskvarnjenog zacsetia ucfinjeno posštenje, fvarffujem slobodno, i pravo Bogoslovacski govorechi...*” (Papusljch, 1751: 12)

Treći naziv jest *Golubica* i njezino pojavljivanje bilježi se samo jedanput u propovijedima i to u završnim riječima prve propovijedi.

„*O Dakle Prislavna Divico, i pricsifta, i neoskvarnjena Golubico; Tise danas cšifta zacse, i fvijst srichan biti pocse: Jersiga ti posvetila, sparvim stanjem faftavila.*” (Papusljch, 1751: 13)

Te riječi imaju dublji smisao jer Papušlić prije govori kako se Adam i Eva iz Starog Zavjeta preslikavaju u Isusa i *Mariju* iz Novog Zavjeta. To je bitno jer o tom preslikavanju govori i katolička enciklopedija, ali i Mihanović-Salopek u *Duhovnom perivoju*. Naime, Eva jest zemaljska pramajka svih ljudi, dok je *Marija* milostiva *Majka* svih ljudi. (Mihanović-Salopek, 2006: 259) I dok Evu, zbog grijeha, vezujemo uz smrt, *Mariju* izravno, zbog dobrote i kreposti, vezujemo uz život. (Mihanović-Salopek, 2006: 68) Ženin pad, točnije Evin grijeh u Knjizi postanka, otkupljen je *Marijinom* vjerom i pokoravanjem anđeoskim riječima. Tim svojim poniženjem *Marija* postaje uzrok spasenja, ne samo svoga spasenja, nego i cijelog ljudskog roda. Istim paralelizmom Isus postaje preslika starozavjetnog lika Adama. (Glazier, Hellwig, 1998: 557)

Sljedeći naziv jest *Bogorodica*, a tim nazivom dolazi do izravnog povezivanja Boga, Isusa i *Marije*. *Bogorodica* označava poveznicu s majkom i to ne bilo kojom majkom, nego *Božjom Majkom*. Budući da je Isus Bog u osobi, *Marija* je *Majka Boga*. Uporaba ovog oblika u propovijedima neznatno je zastupljena - svega dva puta u svih 7 propovijedi zajedno. U primjeru, koji se donosi u nastavku, vidljivo je nazivanje *Marije* *Bogorodicom*.

„*Samaje ova Blaxena Bogorodicza, u kojojse Divicsanstvo, i Materinstvo susritofe, u njojie jedan put ucfinjeno, sfto ucfinjeno nie bilo nigda, nitiche biti igda.*” (Papusljch, 1751: 60)

Posljednji naziv jest *Zaručnica*, a u propovijedima njezino pojavljivanje bilježi se četiri puta. U primjeru koji se donosi, osim oblika *Zaručnica*, pojavljuje se i oblik *Djevica*. U tom se primjeru objašnjava zašto je *Marija* najmanja, a zašto je pak najveća među svima. Korištenje naziva *Zaručnica* također povezuje *Mariju* s Bogom jer je ona njegova *Zaručnica* od prvog trenutka, a vršeći volju Božju ostvaruje ono što joj je on predodredio.

„*Zato Duh Sveti znaiuchi, i videchi, da na velichanstva uzviffenje, nie drugo, nego iedno duboko ponixenje, za ukazati daie Maria Divicza, negova Boxanstvena Zarucsnicza megju svima stvarima stvorenim naivecha, zaiedno, i naimanja, nai manja u ponixenju, naivecha u iftoga ponixenja uzviffenju.*” (Papusljch, 1751: 29)

Navedeni primjeri svjedoče o korištenju i drugih naziva za *Mariju* osim onih ranije navedenih čija je pojavnost znatno brojnija od pojavljivanja naziva *Bogorodica*, *Pomoćnica*, *Prijateljica*,

Zaručnica i *Golubica*. Iako su njihova pojavljivanja znatno manja, nisu zanemariva jer kada ne bi bili navedeni ne bi se imala pregledna cijela slika pojavnih oblika *Marijina* lika u molitvama i propovjedima.

6. ZAKLJUČAK

Hrvatska književnost 18. stoljeća rezultat je ustrajnog rada pisaca četiriju regija u širenju pismenosti i obrazovanju puka. U Dubrovniku se prevode djela i pisci usmjeravaju svoj rad na književnost pisanu latinskim jezikom. Rad Dalmacije zanemariv je u usporedbi s djelima i autorima iz prijašnjih godina. Gledajući kajkavski književni krug i Slavoniju dolazi se do zaključka da su glavnu riječ imali svećenici (franjevci, pavlini i isusovci). Oni su vršili obrazovanje puka, pisali djela za prosvjećivanje naroda, a gotovo je sva književnost ovih prostora moralno-nabožnog karaktera.

Crkvenom su krugu pripadali i Emerik Pavić i Antun Papušlić. I dok se o Paviću u raznim povijestima stare hrvatske književnosti doznaje mnogo o njegovu životu, školovanju, radu te djelima, o Papušliću se pronalaze samo prilično šturi i nepotpuni podatci. Dovoljno je reći kako se ne zna niti točan datum njegova rođenja, a i godina je upitna (većinom se navodi oko 1710.). Ipak, sustavnim radom i istraživanjem, doznaje se kako su oba autora bili franjevci te kako su pisali nabožna djela koja su ili sačuvana u rukopisima ili izdana davno bez ponovljenih izdanja.

Lik *Marije* u molitvama pojavljuje se u obliku: *Djevica, Blažena Djevica Marija, Kraljica, Sveta, Majka, Gospa* te samo *Marija*, a u propovijedima su zabilježeni još i oblici: *Zaručnica, Bogorodica, Prijateljica, Golubica* i *Pomoćnica*.

Iako Pavićev molitvenik broji puno više stranica, gotovo tri puta više nego Papušlićeva zbirka propovijedi, pojavnost lika *Marije* znatno je manja. Razlog tome jest što su propovijedi pisane izravno za *Marijine* blagdane kroz liturgijsku godinu, dok molitvenik nije posvećen samo *Gospi*. Navedeni pojavni oblici imaju karakterističnu strukturu i način pojavljivanja unutar molitvi, odnosno unutar propovijedi. Tako se primjećuje kako je pojavnost oblika *Djevica* najčešći u oba proučavana djela te se, osim spominjanja istog naziva, objašnjava djevičanstvo kroz navode iz *Biblije*. Ovaj se pojavni oblik objašnjava u gotovo svakoj propovijedi kroz razne usporedbe i priče (bilo vjerske, bilo svjetovne). Oblik *Blažena Djevica Marija* prisutan je i u molitvama i u propovijedima u skraćenom obliku u kojem se navodi puno osobno ime, a epiteti su svedeni na početno slovo ili je pak osobno ime napisano samo početnim slovom, a epiteti u cijelosti. Epitet *Sveta* dolazi uvijek uz osobno ime ili još poneki drugi epitet ili titulu, a ovaj oblik pojavljivanja unutar propovijedi nije zabilježen. Oblik *Gospa* najčešći je oblik u molitveničkim pjesmama, a ako se pojavi u propovijedima, onda je to navođenje tuđih riječi prilikom citiranja. Pojavni oblik *Majka* izrazito je brojan, a potvrđeni su i oblici: *Mati*,

Matera ili *Roditeljica* kojima dolazi do izravnog povezivanja *Marije* s Isusom. Uz oblik *Kraljica* najčešće se nalazi osobno ime, a sama pojavnost ovog oblika izrazito je mala. Osim navedenih pojava oblika vrlo se često koristi naziv *Marija* bez titula ili epiteta. Takvo je oslovljavanje u molitvama gotovo izuzetak, dok je u propovijedima to jedan od najučestalijih naziva. Ipak, da se ne bi izgubila važnost napisanoga, često se upravo taj naziv piše velikim tiskanim slovima.

Istražujući pojavne oblike *Marijina lika* u molitvama i propovijedima, došlo se do zaključka da je njezino pojavljivanje izrazito brojno. Osim u molitvama, pojavljuje se u litanijama i pjesmama, u naslovima, u predgovoru. Ukoliko određena molitva nije posvećena samo *Mariji*, dolazi do hijerarhijskog stupnjevanja u kojem se prvo moli Boga i Isusa, a zatim nju te potom sve druge svetce, svetice i anđele. Iz navedene hijerarhije iščitava se njezina važnost, iščitava se da je ona odmah uz Boga, ali da nema istu važnost kao i On, a opet je, s druge strane, ispred svih drugih, ona je jedna jedina. *Marija* je *Bogorodica*, ali navedeni se naziv izrijeком vrlo rijetko pojavljuje u analiziranom molitveniku i zbirci propovijedi.

7. POPIS IZVORA I LITERATURE

Izvori

1. Papušlić, Antun, 1751. DUXNA / SLAVA SINOVSKOGA / BOGOLJUBSTVA / KOJU / NEBESKOI KRALJCI / SLAVNOI, I PRICSISTOI / MARIJ DIVICI / Û / SEDAM PREDIKAH OD SEDAM / PRIKO GODINE NJE SVETKOVINAH / DAJE / O. FRA ANTUN PAPUSLJCH, Budim.
2. Pavić, Emerik, 1769. PUTOVANJE DUHOVNO / U / STAZICE / Razlicftoga Bogoljubftva / udiljeno; To jest: Knjiga od / MOLITAVA / Ujedno sloxena, i s- glavнима / Pismama narefena, / Narodu Illyricskomu, iliti / Dalmatinskomu / za Bogosftovno i spasonofno na- / pridovanje poklonjena, i / S-dopusftenjem Stareffinah na / fvitlost dana, Pešta.

Literatura:

1. Bogišić, Rafo, 1996. *Polilingvizam u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća*, u: *Dani Hrvatskog kazališta, XXII*. Split.
2. Bogišić, Rafo, 1974. *Književnost prosvjetiteljstva*, u: Franičević, Marin; Švelec, Franjo; Bogišić, Rafo, 1974. *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III. Od renesanse do prosvjetiteljstva*, Zagreb.
3. Cifrak, Mario, 2011. *Slavonski lekcionari*, u: *Život i škola*, br. 25 (1), Zagreb.
4. Cvitanović, Ivan, 1991. *Žena – zaručnica i majka*, u: *Bogoslovska smotra*, br. 60 (3-4), Zagreb.
5. Fališevac, Dunja, 2007. *Dubrovnik, otvoreni i zatvoreni grad*, Zagreb.
6. Glazier, Michael; Hellwig, Monika, 1998. *Suvremena katolička enciklopedija*, Split.
7. Hoško, Franjo Emanuel, 1980. *Katehetsko štivo iz pera Emerika Pavića*, u: *Croatica Christiana periodica*, br. 4 (6), Zagreb.
8. Hoško, Franjo Emanuel, 1985. *Prvi priručnik biblijske povijesti na hrvatskom jeziku u prijevodu Emerika Pavića*, u: *Bogoslovska smotra*, br. 55 (1-2), Zagreb.
9. Jančula, Julije, 2011. *Franjevci u Cerniku*, Cernik.
10. Kombol, Mihovil, 1961. *Povijest hrvatske književnosti do Narodnog preporoda*, Zagreb.
11. Kovačić, Anto Slavko, 1991. *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, Sarajevo.

12. Lukšić, Ivana; Pranjić, Maja; Vlastelić, Anastazija, 2015. *Sintaktičke značajke franjevačke koine u djelima fra Emerika (Mirka) Pavića*, u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, br. 4, Požega.
13. Marijanović, Stanislav, 1996. *Šimun Mecić i Antin Josip Knezović – preusmjeritelji hrvatske književnosti u Slavoniji u 18. stoljeću*, u: *Dani Hrvatskog kazališta, XXII*. Split.
14. Marjanović, Mirko, 2001. *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas*, Sarajevo.
15. Mateljak, Anela, 2012. *Stazica duhovna fra Jerolima Lipovčića u kontekstu molitveničke knjižice 18. stoljeća*, u: *Croatica Christiana periodica*, br. 36 (70), Zagreb.
16. Mihanović-Salopek, Hrvojka, 2006. *Iz duhovnog perivoja*, Zagreb.
17. Pehar, Marija, 2014. *Djevičanska majka – učenica, učeništvo kao mariološka paradigma*, u: *Bogoslovska smotra*, br. 84 (4), Zagreb.
18. Plejić, Lahorka, 1998. *Knjižica Cerničkog franjevačkog samostana i njezine propovijedi 18. stoljeća*, u: *Ključevi raja: hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, Zagreb.
19. Pšihistal, Ružica, 1993. *Problem slavonskog baroka u hrvatskoj znanosti o književnosti*, u: *Ključevi raja: hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća*, Zagreb.
20. Raguž, Ivica, 2009. *Hans urs fon Balthasar i Karl Rahner o Blaženoj Djevici Mariji*, u: *Bogoslovska smotra*, br. 79 (4), Đakovo.
21. Reljac, Veronika, 2011. *Doprinos hrvatskog franjevačkog biografskog leksikona upoznavanju hrvatske filozofske baštine*, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 37 (1-2), Zagreb.
22. Šundalić, Zlata, 1998. *Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do 18. stoljeća: (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*, doktorska disertacija, Zagreb.
23. Šundalić, Zlata, 2003. *Studentac nebeski*, Split.
24. Šundalić, Zlata, 2015. *Čemu nas uči stara hrvatska knjiga*, u: *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, br. 29, Zagreb.
25. Tatarin, Milovan, 1997. *Od svita odmetnici: rasprave o nabožnim temama u Slavoniji u 18. stoljeću*, Zagreb.
26. Tatarin, Milovan, 1999. *Zaboravljena Oliva*, Zagreb.
27. Tomić, Celestin, 1982. *Marija, Djevica i Majka*, u: *Obnovljeni život*, br. 37 (5), Zagreb.

28. Vodnik, Branko, 1913. *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga I. *Od humanizma do potkraj 18. stoljeća s uvodom Vatroslava Jagića o hrvatskoj glagoljskoj književnosti*, Zagreb.

Mrežni izvori:

1. Sekulić, Ante, 1991. *Filozofska baština hrvatskih podunavskih pisaca 18. stoljeća*, u: *Zbornik za narodni život i običaje, Knjiga 52*. Zagreb.

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:aWG7dFiKJScJ:hrcak.srce.hr/file/133597+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=in> (Zadnji puta posjećeno 8. svibnja 2016.)

2. Sekulić, Ante, 1991. *Naša podunavska filozofska učilišta, sadržaj njihova rada i značenje*, u: *Zbornik za narodni život i običaje, Knjiga 52*. Zagreb.

[http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CaAlQsq-](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CaAlQsq-F_0J:www.ifzg.hr/prilozi/13-14/Ante%2520Sekulic%2520-%2520NASA%2520PODUNAVSKA%2520FILOZOFSKA%2520UCILISTA%2520SADRZAJ%2520NJIHOVA%2520RADA%2520I%2520ZNACENJE%2520-%2520Prilozi%25201981.PDF+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=in)

[F_0J:www.ifzg.hr/prilozi/13-14/Ante%2520Sekulic%2520-](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CaAlQsq-F_0J:www.ifzg.hr/prilozi/13-14/Ante%2520Sekulic%2520-%2520NASA%2520PODUNAVSKA%2520FILOZOFSKA%2520UCILISTA%2520SADRZAJ%2520NJIHOVA%2520RADA%2520I%2520ZNACENJE%2520-%2520Prilozi%25201981.PDF+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=in)

[%2520NASA%2520PODUNAVSKA%2520FILOZOFSKA%2520UCILISTA%2520SADRZAJ%2520NJIHOVA%2520RADA%2520I%2520ZNACENJE%2520-](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CaAlQsq-F_0J:www.ifzg.hr/prilozi/13-14/Ante%2520Sekulic%2520-%2520NASA%2520PODUNAVSKA%2520FILOZOFSKA%2520UCILISTA%2520SADRZAJ%2520NJIHOVA%2520RADA%2520I%2520ZNACENJE%2520-%2520Prilozi%25201981.PDF+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=in)

[%2520Prilozi%25201981.PDF+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=in](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CaAlQsq-F_0J:www.ifzg.hr/prilozi/13-14/Ante%2520Sekulic%2520-%2520NASA%2520PODUNAVSKA%2520FILOZOFSKA%2520UCILISTA%2520SADRZAJ%2520NJIHOVA%2520RADA%2520I%2520ZNACENJE%2520-%2520Prilozi%25201981.PDF+&cd=2&hl=en&ct=clnk&gl=in) (Zadnji puta posjećeno 8. svibnja 2016.)